

Миляра Саттарова, Сание Саттарова

Къырымтатар тили ве ОКЪУВ

2 къысым

3
сыныф

Миляра Саттарова, Сание Саттарова

КЪЫРЫМТАТАР ТИЛИ ВЕ ОКЪУВ

3-нджи сыныф, окъутув къырымтатар тилинде
алып барылгъан умумтасиль мектеплери ичюн дерслик
(2 къысымда)

2-инджи къысым

*Украина тасиль ве илим назирлиги
тарафындан тевсие этильди*

«Букрек» нешрият эви
2020

УДК 811.512.19(075.3)
С 21

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 21.02.2020 № 271)*

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

ШАРТЛЫ БЕЛЬГИЛЕР:

- — суаллер ве вазифелер (запитання і завдання)
- — диалог (діалог)
- — иджадий вазифе (творче завдання)
- — лугъат (словник)
- — аталар сёзю (прислів'я)
- — тапмаджа (загадка)
- — къаиде (правило)

- Саттарова М.С., Саттарова С.С.**
С21 Кримськотатарська мова та читання: підручник для 3 класу з навчанням кримськотатарською мовою закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Частина 2. Чернівці: Букрек, 2020. 112 с.: іл.
ISBN 978-617-7770-73-1
ISBN 978-617-7770-66-3 (Ч. 2)

УДК 811.512.19(075.3)

- Саттарова М.С., Саттарова С.С.**
С21 Къырымтатар тили ве окъув: 3-нджи сыныф, окъутув къырымтатар тилинде алып барылган умумтасиль мектеплери ичюн дерслик (2 къысымда). 2 къысым. Черновцы: Букрек нешрият эви, 2020. 112 с.: ресимли.
ISBN 978-617-7770-73-1
ISBN 978-617-7770-66-3 (Ч. 2)

УДК 811.512.19(075.3)

ISBN 978-617-7770-73-1
ISBN 978-617-7770-66-3 (Ч. 2)

© Саттарова М.С., Саттарова С.С., 2020
© Хайредінова З. Ш., художник, 2020
© Видавничий дім «Букрек», 2020

ДЖУМЛЕ

Джумле акъкъында малюмат

1-мешгъулиет. Окъунъыз. Эр бир джумленинъ сонъунда сесинъизни алчакълатынъыз ве токътав япынъыз.

Къар

Бугунъ къар ягъды. Багъ-багъчалар, къырлар, эвлернинъ дамлары беяз чаршафнен къапланды. Тереклернинъ пытакълары къарны котермей, ашагъы эгильген.

Саба къар токътады. Авасы — чатлатыджы аяз. Индже булутларнынъ артындан кунеш де корюнмей.

Сокъакъта голленген сувлар бузлагъан.

И. Паши

1. Метинде кьач джумле бар?
2. Эр бир джумледе не акькьында айтыла?
3. Джумлелернинь сонъунда насыл ишарет кьоюлгъан?
4. Биринджи абзацны дефтеринъизге язып алынъыз.

Там бир фикир ифаделеген сёз я да сёзлер группасына **джумле** дейлер.

2-мешгъулиет. Сол ве сагъ тарафтаки языларны окъунъыз. Языларнынъ кьайсы бири джумле сайыла? Не ичюн?

Биз, сыныф, темиз,
тутмакъ.

Биз сыныфны темиз
тутамыз.

3-мешгъулиет. Окъунъыз. Джумлелерни кочюрпиз язынъыз, нокъталар ерине келишкен сёзлерни тапып кьоюнъыз.

Къыш. Япалакъ-япалакъ ... ягъа. Азбарда Усеин, Земине ве Селиме кьар топу Фатиме ве ... кьардан адам ясамагъа башладылар. Оларгъа башкъа ... кьошулды.

1. Джумледе сёзлер бири-биринен манаджа багълымы?
2. Бойле язув метин олурмы?
3. Метинге серлева кьоюнъыз.

Джумледе сёзлер бири-биринен манаджа багъланып келе.

4-мешгъулиет. Берильген сёзлерден джумлелер тизинъиз. Джумлелерни дефтеринъизге язынъыз.

Бугунь, одун, бабам, Эмир дайым, ве, пычалар.

Анам, пишире, аш.

Решат, одунларны, агъам, парлай.

Мен, исе, арангъа, ташыдым, одунларны.
Эпимиз, чалышамыз, ве, шень, яхшы.

1. Окъунъыз. Джумлелер манаджа бири-биринен багъланып келеми?
2. Бойле язув метин олурмы?
3. Метинге серлева къоюнъыз.

5-мешгъулиет. Шиирни котеринки сеснен, ифадели окъунъыз.

Къаргъалар къарны къаргъай.
Къар! Къар!
Къаргъалар къаргъа агълай.
Къар! Къар!
Къар — къуванч балаларгъа.
Къар! Къар!
Тайып тюше байырлардан
Ча-на-лар!

Н. Умеров

1. Шиирде къач джумле бар?
2. Эр бир джумледе не акъкъында айтыла?
3. Шиирни дефтеринъизге кочюрп язынъыз.
4. **Къуванч, къар** сёзлерининъ схемаларыны япынъыз.

Окъув

Тильки ве къашкъыр

масал

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, бир дагънынъ ичинде айнеджи тильки яшай экен. Тильки чокъ вакъытлар доланып, аш къыдырып юре. Лякин бир шей тапалмай. Бир даа бакъса, не корьсин, денъиз тарафтан бир араба балыкъ кетирелер.

Тильки:

— Балыкъ да лезетлидир, — дей де, арабанынъ огюне чыкып, ольген киби, ёл ортасына ята. Арабаджы оны корьгенинен, арабадан тюше де, тилькини алып, балыкъларнынъ устюне ата. Айнеджи тилькининъ беклегени де бу экен. Араба кете, о исе ёл бою балыкъларны бирер-бирер ата бере. Сонъ арабадан тюше де, балыкъларны топлап ашамагъа башлай.

Бу арада шу ерден кечейткъан къашкъыр тилькиге якъынлаша:

— Достум, манъа да бир балыкъ берсе! — дей.

Тильки бере. Къашкъыр балыкъны ашагъан сонъ:

— Достум, бир балыкъ даа берсе! — дей.

Тильки бере. Къашкъыр бу балыкъны да ашагъан сонъ:

— Достум, бир балыкъ даа берсе, — дей.

— Бар, озюнь тут да, аша, — дей тильки.

— Я балыкъ насыл тутула?

Тильки къашкъырдан къуртулмакъ ичюн бой-ле дей:

— Озенге бар, бузны теш де, къуйругъынъны сувгъа йибер, балыкълар онъа сарылырлар, ана шу вакъыт къуйругъынъны чекерсинъ де, балыкъларны чыкъарырсынъ.

Ахмакъ къашкъыр ойле де япа. Къуйругъыны сувгъа йиберген сонъ, тильки келип:

— Сонъ, насыл, бир шейлер дуюламы, балыкълар сарылып башладылармы? — деп сорай.

Балыкъ ашамагъа тамшанып тургъан къашкъыр:

— Ёкъ, даа ич бир шей дуймайым, — дей.

Тильки бираздан сонъ кене де суалини текрарлай.

Къашкъыр къуванып:

— Гъалиба, балыкълар топлана башлады, — дей.

— Сен, къашкъыр, къуйругъынъны бираз даа терендже йибер, балыкъ чокъча сарылыр, — деп огрете тильки.

Къашкъыр ойле де япа. Аяз кескинлеше, къашкъыр сувукътан къалтырамагъа башлай.

— Тильки, балыкъларны энди чекип чыкъарайыммы? — деп сорай.

— Ашыкъма, сабыр эт, эки кере къуйрукъ батыргъандже, балыкъларнынъ эписини бирден чекип чыкъарырсынъ.

Къашкъырнынъ къуйругъы бузлап къалгъан сонъ, тильки энъкъастан яйгъара къопара:

— Вай, къашкъыр, копеклерини артына такъып, авджы келеятыр да. Тез ол, къачып кетейик, джанымызны къуртарайыкъ.

Тилькини тапсанъ ал, зува. Къашкъыр исе къуйругъыны буздан чыкъармакъ ичюн не къадар тырышса да, чыкъарамай. Бу арада онынъ къулагъына копек авулдысы эшитиле. О, джан аляметинен къуйругъыны бирден чеке, къуйругъы шарт узулип, буз ичинде къала. Къашкъыр эм къача, эм де къуйрукъ агърысына даянамайып агъламагъа башлай:

— Эй, сени, тильки! Манъа япаджагъынъ бумы эди? Токъта сен, мен сени къолгъа тюшюририм, о вакъыт эсаплашырмыз, — дей.

Азмы кече, чокъмы кече къашкъыр тилькини дагъ ичиндеки голь янынъда якъалай.

— Тутылдынъмы, яланджы! — деп, тишлерини къайрай. — Санъа ола мен къуйрукъсыз къалдым.

Тильки, гунасы олмагъан киби:

— Алла-алла, къашкъыр, къуйругъынъ не къадар балыкъ котереджегини бильмегенинъ меним къабаатыммы? Чокъ нефисхор олмагъай эдинъ даа, — дей.

Къашкъыр кесен-кес:

— Сен мени алдаттынъ, — дей. — Онынъ ичюн мен сени ашайджагъым.

Тильки шашып къала. Эткенлерине пешман эте амма, лякин энди не япсын! Башкъа чареси ёкъ, кене айнеджиликке ура.

— Меним этимден сен ич бир лезет алмазсынъ, эм де тоймазсынъ. Сен, эйиси, бейнинъ багъчасында отлап юрьген къойны аша. Коресинъми, къуйругъынынъ ягъы салынып, тап ерге тие.

Багъчада къой дегиль де, балабан бир копек бар экен. Къашкъыр догъру копек олгъан тарафкъа чапа. Копекисе онъа атыла. Къашкъыр неге огърагъаныны анълап, зув-бабам сени, дагъгъа къача ве бир даа тилькинен иш корьмейджегине сёз бере.

1. Айнеджи тильки не япа?
2. Къашкъыр тилькиден не сорай?
3. Тильки къашкъырдан къуртулмакъ ичюн не дей?
4. Къашкъырнынъ къуйругъы бузлап къалгъан сонъ тильки не япа?
5. Къашкъыр къуйругъыны буздан насыл этип чыкъара? Метинге эсасланып, икяе этинъиз.
6. Тильки ве къашкъырнынъ арекетлерине къыймет кесинъиз.

7. Аталар сёзлеринден къайсы бири масалнынъ эсас фикрине уйгундыр? Не ичюн?

Чокъкъа чапкъан, аздан къуру кълыр.

Яланджылыкънен хырсызлыкъ —
агъа-кърдаштыр.

8. Масалны роллерге болип, саналаштырынъыз.

- айнеджи — хитра(-ий)
- энъкъастан — навмисно
- джан аляметинен — з усіеї сили

Къырымтатар тили

Джумле акъкъында малюмат (девамь)

6-мешгъулиет. Ресимге бакъынъыз. Суаллер ве ярдымджы сёзлерге эсасланып, «Къыш» мевзусында икяе уйдурынъыз. Икяени дефтеринъызге язынъыз.

1. Этрафны не къаплады?
2. Балалар тенеффюсте не япалар?
3. Олар насыл кийинген?
4. Этрафта къушлар не япалар?

Ярдымджы сёзлер: бем-беяз, къар, къаплады, тенеффюс, азбаргъа ашыкъалар, къар топу, тереклер, къушлар, этрафта.

7-мешгъулиет. Козенеклер ичине етишмеген арифлерни язынъыз.

	къ	а	р			
1	къ	а	р			
2	къ	а	р			
3	къ	а	р			

1. Тюслернинъ бири.
2. Къушнынъ ады.
3. Себзенинъ ады.

Бу сёзлернен учь джумле уйдуринъыз. Оларны дефтеринъизге язынъыз.

8-мешгъулиет. Тапмаджаны окъунъыз. Джевабыны тапынъыз.

Не ягъа?

Ундыр десем, ун дегиль,
Шекерге де ошамай.
Курьпе десем, о дегиль,
Чюнки къушлар ашамай...

1. Дефтеринъизге язып алынъыз.
2. Къыш акъкъында даа насыл шиир ве тапмаджаларны билесинъиз?
3. **Курьпе** сёзюнде къач сес ве къач ариф олгъаныны айтынъыз, схемасыны япынъыз.

9-мешгъулиет. Ибраим Бахшышнынъ шииринден парчаны окъунъыз.

Ортыюнди кенъ памукъ ёргъан
Чайыр, багъ эм багъчалар.
Санки дерсинъ, чечек ачты
Къаргъа чомгъан агъачлар.

1. Чайыр, багъ эм багъчалар ненен ортыюнди?
2. **Кенъ памукъ ёргъан** бу недир?
3. Шиирни дефтеринъызге кочюринъыз.

10-мешгъулиет. Окъунъыз.

Къыш. Дагъны къар къаплады. Тавшан бем-беяз къар устюнде излер къалдырып, чапып кетмекте эди. Номай пытакълы нарат янына кельгенде абдырап токътады. О, балабан бир кирпиче расткельген эди.

— Сен мени къоркъуттынъ, — деди тавшан кирпиче. — Бойле маальде мында не япасынъ? Сыджакъ юванъда юкъласанъ олмаймы?

— Мен Йылбаш байрамыны кършыламагъа ашыкъам, — деди кирпи.

— Мен де Йылбашны шу дагъда кършыламагъа истейим, — дей тавшан. — Эгер разы олсанъ, Йылбашны берабер кършылайыкъ.

Н. Аметовадан

1. Дагъны не къаплады?
2. Тавшан не япа эди?
3. О не ичюн абдырап токътаны?
4. Тавшан ве кирпи не акъкъында субетлештилер? Оларнынъ субетини роллер боюнджа ифадели окъунъыз.
5. Биринджи абзацны дефтеринъизге язып алынъыз. Бу абзацта къач джумле бар?

11-мешгъулиет. Суаллерге толу джевап беринъиз. Джумлелерни дефтеринъизге язынъыз.

Шимди насыл мевсим?

Къыш айларынынъ адларыны айтынъыз.

Къышта ава насыл ола?

Къышта не ягъа?

Йылбаш байрамы не вакъыт ола?

Окъув

Эскендер Фазыл

Достлар

Базар куню
сыныфдашлар —
Али ве Энвер
чана тартып
къыргъа тараф
чапып кетелер.

Эбет, олар
ашыкълар
чана таймагъа,
ким истемез
бош вакъытта
ойнап тоймагъа!

Чокъкъа бармай
къыр устуне
достлар чыкълар.
Тик байырдан
къоркъмай,
вызнен
олар учтылар.

Авдарыла,
йыкълалар —
къаргъа чомалар...
Сонъ байырнынъ
энь уджундан
кене учалар.

Къуваналар,
эп джошалар,
сувукъ къыздыра!

1. Окъунъыз.
2. Али ве Энвер къайда чапып кетелер?
3. Олар не ичюн ашыкълар?
4. Балалар насыл этип зевкълангъанларыны шиирге эсасланып, икяе этинъиз.
5. **Сувукъ къыздыра** ибаресини насыл анълайсынъыз?
6. **Къыр — байыр** сёзлери насыл маналы сёзлер?
7. Шиирни эзберленъиз.

- тик — стрімкий, крутий
- вызнен — зі швидкістю

Икяе, суаль ве эмир джумлелери

12-мешгъулиет. Джумлелерни окъунъыз.

1. Татам манъа янъы китап багъышлады.
2. Сыныфынъызда къач бала бар?
3. — Огълум, бар тюкяндан отъмек кетир.

Къайсы джумледе бир шей акъкъында хабер этиле, къайсы джумле суаль манасыны ифаделей, къайсы бири исе — риджаны?

Джумлелер макъсадына коре учь тюрлю ола: **икяе**, **суаль** ве **эмир** джумлелери.

13-мешгъулиет. Окъунъыз.

Къар ягъа, къар ягъа,
Коктен берекет ягъа.
Башланъ, сизлер балалар,
Къардан адам япмагъа.

З. Аппазова

1. Шиирде не акъкъында хабер этиле? Озь сёзлери-нъизнен айтынъыз.
2. **Коктен берекет ягъа** сатырынынъ манасыны насыл анълайсынъыз?
3. Шиирни дефтеринъизге язып алынъыз. Янъгъыравукъ тутукъларнынъ астыны сызынъыз.

14-мешгъулиет. Джумлелерни окъунъыз.

1. Айва татлысы ашкъазангъа пек файдалы.
2. Симеиз къасабасы дагъ этегинде ерлешкен.
3. Осюмликлер авагъа темизлик ве тазелик кетире.
4. Эмен терегининъ агъачы пек къавий ола.

1. Эр бир джумледе не акъкъында хабер я да икяе этиле?
2. Джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз, сёзлерни эджаларгъа болип язынъыз.

Буны билинъиз!

Икяе джумлесинде бир шей акъкъында хабер я да икяе этиле. Икяе джумлесининъ сонъунда **нокъта (.)** къоюла.

Меселя: Бу сене къыш сувукъ эди.

15-мешгъулиет. Окъунъыз.

Къыш кельгенде, ягъа эп къар,
Орталыкъкъа чаршаф япа.
Арекеттен токътап, акъкъан
Сувлар ёлда бузлап ята.

Л. Сулейман

1. Шиирде къач икяе джумлеси бар?
2. Бу шиирде къышнынъ насыл аляметлери тасвирлене?
3. «**Орталыкъкъа чаршаф япа**» сатырыны насыл анълайсынъыз?
4. Шиирни дефтеринъизге язып алынъыз. Сагъыр тутукъларнынъ астыны сызынъыз.

16-мешгъулиет. Тезайтымны окъунъыз.

Къартайгъан къартал
Къартал-Къая къобасына къонды.

1. Бу джумледе не акъкъында хабер этиле?
2. Тезайтымны дефтеринъизге язынъыз. Эзберленъиз.
3. **Къ** арифинден сонъ индже я да къалын созукълар келе?

Шакир Селим

Къышбабаны беклеп

Къашкъыр киби улуй къышта
 Къар боранлы аджджы ель.
 Тек къышбабай къоркъмай ондан,
 Долана о бувып бель.

Долана о эль-юртларны,
 О кирмеген эв ёкътыр.
 Бакъып чыкъса джап-сыртларны,
 Оны беклеген чокътыр.

О эм куньдюз, эм де гедже
 Кезип юре, юкъламай.
 Къышбабачюн къыш эглендже —
 Къар уфюрте токътамай.

1. Шиирде не акъкъында айтыла?
2. Къышбаба не япа? Метинге эсасланып, джевап беринъиз.
3. Шиирни эзберленъиз.

- доланмакъ — гуляти
- бувып бель (*мында*: белини сыкъып байламакъ) — *за змістом*: підперезавшись
- джап-сыртлар — круті схили, гірські хребти
- эглендже — розвага
- уфюртмек — замітати

Икяе, суаль ве эмир джумлелери (девамы)

17-мешгъулиет. Окъунъыз.

- Сен саба саат къачта турасынъ?
- Мен саба саат едиде турам.
- Тургъандан сонъ не япасынъ?
- Тёшегимни джыйыштырам, кийинем, бетимни ювам. Сонъ сабалыкъ ашайым.
- Мектепке саат къачта барасынъ?
- Мектепке саат секизде барам.

Суаль манасыны ифаделеген джумлелерни тапып, дефтеринъизге язып алынъыз.

Буны билинъиз!

Суаль джумлесинде бир кимсе я да бир шей акъкъында сорала. Суаль джумлесининъ сонъунда **суаль ишарети (?)** къоюла.

Меселя: Сен къайда яшайсынъ?

18-мешгъулиет. Окъунъыз.

Акъ башлы, кок башлы
Булутлар не ашайлар?
Бир ерге топланса,
Козьяш тёкип башлайлар.

Акъ башлы, кок башлы
Булутлар къайда къачты?
Кунеш кулип бакъкъанда
Булутлар юзюн ачты.

А. Сеногъул

1. **Акъ** сёзюне манаджа якъын олгъан сёзни айтынъыз.
2. «**Козьяш тёкип башлайлар**» сатырынынъ манасыны насыл анълайсынъыз?
3. Шиирден суаль джумлелерини дефтеринъизге язнъыз.

19-мешгъулиет. Ресимге бакъынъыз.

1. Бир къач суаль джумлеси тизинъыз, оларны дефтеринъызге язынъыз.
2. Эр бир джумленинъ сонъуна насыл ишарет къоюлыр?
3. Ресимге серлева къоюнъыз.

Буны билинъыз!

Эмир джумлеси риджа, эмир, теклиф, ялварув, насиат, мураджаат киби маналарны бильдире.

20-мешгъулиет. Джумлелерни окъунъыз. Токътав ишаретлерине дикъкъат этинъыз.

1. — Огълум, Ахтем, къана бар, арандан тюневин азырлагъан тахтамызны алып кель. Экимиз отургъыч ясайыкъ.

2. — Пелит тереги, мен санъа ялварам, йибер мени озъ къувушынъа къышламагъа.

3. — Балалар, келинъыз, масалны окъуйыкъ.

1. Джумлелер насыл маналарны бильдире?
2. Джумлелерни дефтеринъызге язынъыз. Хитапларны бельгиленъыз.

21-мешгулиет. Икяе джумлелерини суаль джумлелерине чевирип язынъыз.

Нумюне:

Дерс башланды. — Дерс башландымы?

Бизим мемлекетимиз буюк. —?

Оджа тахтада суаль язды. —?

Окъув

Эшреф Ибраим

Къар

Ягъар учып, ойнашып,
Йылдыз-йылдыз олып къар.
Мевсимине ярашып,
Озюне хас зевкъы бар.
Аджджы елли къар ягъса,
Чимтир къулакъ, юзюньни.
Ава тынып, кунь чыкъса,
Къамаштырыр козюньни.
Кунь нурунда кумюштен
Фаркъы ёкъдай корюнир.
Ахыр-сонъу кунештен
Къоркъкъанындан о ирир.

1. Шиирни дикъкъатнен окъунъыз.
2. Шаир къар акъкъында не айта? Метинге эсасланып, икяе этинъыз.
3. Шиирни эзберленъыз.
4. Аталар сёзлерини окъунъыз. Маналарыны анълатынъыз.

Къышнынъ къары — кузьде берекет.

Къыш къышлыгъыны этмесе,
яз язлыгъыны этмез.

Нида джумлеси

22-мешгъулиет. Джумлелерни догъру интонация-нен окъунъыз.

Меним Ватаным — Къырым.
Балалар, къуш юваларыны бозманъыз.
Сен не ичюн кеч кельдинъ?

Меним Ватаным — Къырым!
Балалар, къуш юваларыны бозманъыз!
Сен не ичюн кеч кельдинъ?!

Икяе, суаль, эмир джумлелери кучьлю дуйгъунен ве котеринки сеснен айтылса, **нида джумлелерине** чевириле.

Нида джумлесининъ сонъунда **нида ишарети (!)** къююла.

23-мешгъулиет. Берильген джумлелерни нида джумлелерине чевирип язынъыз.

1. Анълат, не ичюн ойле яптынъ?
2. Софра башында догъру отур.
3. Не де дюльбер манзара.

24-мешгъулиет. Окъунъыз.

Къырым — дюньянынъ тылсымлы бир коше-си. Не къадар аджайип, дюльбер бир ульке! Авасы темиз ве шифалы. Бу улькеде алчакъ-гонъюлли, эмексевер ве намуслы къырымтатар халкъы яшай.

1. Биринджи джумледе не акъкъында айтыла?
2. Дёртюджи джумледе ким акъкъында айтыла?
3. Метинге серлева къююнъыз.

4. Дефтеринъизге кочюринъиз.
5. Нида джумлесининъ астыны сызынъыз.

25-мешгъулиет. Шиирни окъунъыз.

Къыш — рессам

Саба эрте козь ачкъанда,
 Абдырап къалдым бирден.
 Пенджерере дюльбер орьнек!
 Оны ким япты экен?

Гедже ойлап юрьгенимни,
 Аджеп, насыл бильдилер?...
 Мен япаджакъ орьнеклерни
 Къыш озю япкъан дюльбер!

А.Сеногъул

1. Нида ве суаль ишарети олгъан джумлелерни насыл окъумакъ керек? Оларны дефтеринъизге язып алынъыз.
2. Шиирде насыл дюльбер орьнеклер акъкъында айтыла? Олар не вакъыт пейда ола?

26-мешгъулиет. Джумлелерни окъунъыз.

Талелелер (неге?) ... азырланалар.
 Олар (не?) ... огрендилер.
 Байрам (къайда?) ... оладжакъ.
 Оджапче (кимлерни?) ... макътады.
 Балалар байрамгъа (кимлерни?) ... давет
 эттилер.

Нокъталар ерине келишкен сёзлерни къойып, джумлелерни дефтеринъизге язынъыз.

Ярдымджы сёзлер: талелелерни, Йылбаш байрамына, мектепте, ана-бабаларны, шиир ве йырлар.

- аджеп — невже
- тюшюнмек — думати

Наджие Аметова

Эгиз къозулар

Леваени тань юкьусындан ашханеден кельген сеслер уянтты. «Анам сабалыкъ емеги азырлай, гъалиба», деп тюшюнди Левае. Бираздан къапу ачылды. Бабасынынъ эеджанлы сеси эшитильди. Онынъ лафларыны Левае анълап оламады. Лякин анасынынъ: «Шимди, сыджакъ урбаларымны киейим», — деген сесини бир яньлышсыз эшитти. Сонъ къапу япылды. Леваени бу шамата раатсызлады. О, тешектен сычрап турды. Урбаларыны кийди, азбаргъа чыкъмагъа азырланды. Тышта ава сувукъ. Къыш чиллеси укъом сюръмекте эди. Шу арада къапу ачылып, ичери анасы, онынъ артындан бабасы кирдилер.

— Турдынъмы, къызым? — деди анасы, — козюнъ айдын, къоюмыз эгиз къозулады.

Левае кьувангъанындан: «Айдында ол-сун!», — деди де, элиндеки тонуну тез-тез кийди. Азбаргъа ашыкъты. Анасы оны токътатып:

— Ашыкъма, кызым, башта бирер козъайдын къавеси ичейик, сонъ барып бакъарсынъ. Оларны шимди раатсызламакъ олмаз. Озь алларына ятсынлар, — деди.

Левае тонуну биле чыкъармады. Маса башына кечип отурды. Анасы пиширген къавени ашыкъып-ашыкъып ичти. Къавени битирир-битирмез, азбаргъа чыкъты. Арангъа киргиненен, кошеде яткъан уфачыкъ, беяз юнлю кьувурчыкъ кьозуларгъа козю тюшти. Кьозулардан бириси аякъ устюнде тура, экинджиси ята эди. Ана кьой яткъан кьозуну ялай, оны турсатаджакъола, гъалиба, кимердебир башынен кьозуны артаякъларындан тюрте. Кьозу исе турмай. Эп ята. Левае кьозуларны сыйпады, севди. Ана кьой мераметли кызычыкны пек яхшы таный эди. Левае ана-къойгъа ярдым этеджек олды. Яткъан кьозуну котерип турсатты. Кьозу бир-эки адым аткъан сонъ, аякълары титреп, ерге ятты.

— Тембель, — деди Левае кьозугъа бакъып, — юрьмеге истемей.

Кунъ къавушты. Ава баягъы сувуды. Левае раатсызланып башлады. Бабасы иштен кельгиненен:

— Баба, кьозулар ушюмезлерми? — деп сорады. — Меним эллерим эки къатлы къолчакъларда биле ушюйлер.

— Къасевет этме, кызым, олар ушюмезлер. Аран сыджакъ, яткъан ерлери кьуру, — деди бабасы озюни сыкъмадан.

Лякин бабасынынъ сёзлери Леваени тынчландырмадылар. О, зайыфча кьозу ичюн зияде

раатсызланды. «Къозучыкъ уфачыкъ, териси юфкъа, юньлери къыскъа, о озь-озюни къыздырып оламаз», — деп тюшюнди.

1. Леваени танъ юкъусындан нелер уянтты?
2. Анасы Леваеге насыл хабер айтты?
3. Къызчыкъ не япты?
4. Арангъа киргенинен Леваенинъ неге козю тюшти?
5. Къызчыкъ неге раатсызланып башлады?

Кеч олды. Ярыкълар сѣнди. Эр кес татлы юкъуда. Лякин Левае юкълап оламай. Къозуны тюшюне. Левае даянып оламады. Тѣшектен турды. Сыджакъ урбаларыны кийди. Баягъы эскирген бала ёргъаныны алып, азбаргъа чыкъты. Араннынъ къапусыны мукъайтлыкънен ачты. Ярыкъны якъмады. Айванлар уяныр деп, сакъынды.

Къаранлыкъкъа козю алышкъан сонъ, зайыф къозуны мукъайтлыкънен ёргъангъа сарып, къучагъына алды. Араннынъ къапусыны сессиз-шаматасыз къапатты. Эгерана-къой дуйса: «Бэ-э-э, бэ-э-э, деп къычырыр, башкъа къойларны, атта сыгъырны биле уянтыр», — деп тюшюнди. Къозуны эвге алып кирди. Оны соба янына къойды. Къозу козьчиклерини ачты, башчыгъыны котерди. Левае ёргъаннынъ бир уджуны къатлап, къозунынъ башы астына къойды. Оны сыйпады. Къозу тынчланды, козьчиклерини юмды. «Юкъла-юкъла, — деди Левае къуванып, — такъатынъ келир». Левае озю япкъан ишинден мемнюн олып, одасына кетти. Татлы юкъугъа далды. Саба юкъудан тургъанда, бабасы ишке кеткен, анасы исе къозугъа сют ичире эди.

— Ана, кьозуны бугунь акъшам да эвге алайым да, — деди.

Анасы разы олды. Къызчыкъ кьувана-кьувана кьозуны арангъа алып кетти. Ана-къой баласыны корьгиненен, онъа догъру юрьди: «Бэ-э-э, бэ-э-э», — деп къычырды. Левае оны анасына йиберди.

Арадан бир афта кечти. Ава бираз къызды. Уйле маалинде исе кунешнинъ джыллы нуру къарны иритип башлады. Леваенинъ анасы ана-къойны тувар азбарына йиберди. «Бираз юрьсин, аякълары чезильсин», — деди. Къойнынъ артындан кьозулар да бирер-бирер чапып чыкътылар. Оларны бири-биринден айырмакънынъ чареси ёкъ эди. Кьозулар къызчыкъны кьувандырып, кенъ азбарда чапкъалаша, ойнакълай эдилер.

1. Кеч олгъанда Левае зайыф кьозучыкъны не япты? Метинге эсасланып, икяе этинъиз.
2. Саба юкъудан тургъанда о, анасына не деди?
3. Левае насыл бир къызчыкъ? Онынъ арекетлерине кыймет кесинъиз.

- кыш чиллеси (январь айынынъ энъ сувукъ кунълери) — *за змістом*: лютий мороз
- козь тюшмек — зупинився погляд
- титремек — тремтіти
- ушюмек — замерзнути
- юфкъа — тонкий (-а)
- мукъайтлыкъ — обережність
- джыллы — теплый
- чаре — можливість
- чапкъалашмакъ — бігати граючи

Джумле азалары. Джумленинь баш азалары: муптеда ве хабер

27-мешгулиет. Джумлелерни окъунъыз. Сёзлерге къоюлган суаллерге дикъкъат этинъиз.

ким? къайда? не яптым?

1. Мен Алуштада догъдым.

не вакъыт? ким? ким? къайда?

2. Тюневин Вели ве Амза табиат тегерегине не яптылар? бардылар.

нелер? нелер? насыл? ненен?

3. Чименлер ве чайырлар тюрлю чечеклер-не япылган? нен ортюльген.

кимге? насыл? ким? не япты?

4. Манъа якъын достум кельди.

Джумледе суаль къоймакъ мумкюн олган сёзлерге **джумле азалары** дейлер. Эр бир джумле азасынынъ озь вазифеси ола. Джумле азалары **баш** ве **экинджи** дередже азаларына болуне. Баш азалар — **муптеда** ве **хабер**. Олар джумленинь негизини тешкиль этелер. **Негиз** — джумленинь эсас манасыны бильдирген къысым.

28-мешгулиет. Нокъталар ерине ярдымджы сёзлерден келишкен сойларыны сечип язынъыз.

Багъчада (не?)... пишти. Ишчилер алмаларны (не яптылар?) Алмаларны ящиклерге къойып, (неге?) ... юкледилер. (Нени?) ...

консерва заводуна ёлладылар. Алмалардан шыра ве (не?) ... япыла.

Ярдымдгы сёзлер: машинагъа, хошаф, джыйдылар, оларны, алма.

29-мешгъулиет. Джумлелерни окъунъыз.

1. Дерс башланды. 2. Шевкет экинджи раледе отура. 3. Амет достларынен дагъгъа барды. 4. Къышта чёлъ беяз чаршафнен ортыюлды.

1. Джумлелерде **ким? не? не япты? не япа?** суаллерине джевап берген сёзлерни тапынъыз. Бу сёзлер джумленинъ насыл азалары ола?
2. Джумлелерни дефтеринъизге кочюринъиз. Муптеда-нынъ астыны бир сызыкънен, хаберни исе эки сызыкънен сызынъыз.

Муптеда джумледе ким я да не акъкъында айтылгъаныны бильдире. Муптеда **ким? кимлер? я да не? нелер?** суаллерине джевап бере.

Месея: Талебе (ким?) окъуй. Балалар (кимлер?) йырлайлар. Бульбуль (не?) оте. Чечеклер (нелер?) ачты.

Хабер муптеда акъкъында не айтылгъаныны бильдире. Хабер **не япты? не япа? не япаджакъ?** киби суаллерге джевап бере.

Месея: Бабам кельди (не япты?). Рефат чала (не япа?). Эмджем келеджек (не япаджакъ?).

30-мешгъулиет. Шиирни окъунъыз.

Къар ягъып, бем-беяз олды
Тарлалар, ёллар-излер.
Къарбаба яптыкъ багъчада
Топланып бугунъ бизлер.

Башына кийсеттик кьопкья,
Элине бердик курек.
Эм эпимиз риджа эттик:
— Къарны куремек керек.

А. Сеногьул

1. Балалар багъчада не яптылар?
2. Шиирден **ким? кимлер? не? нелер?** суаллерине джевап берген сёзлерни тапып, дефтеринъизге язып алынъыз.

31-мешгъулиет. Джумлелерни окъунъыз.

1. Селим къартбабасынен берабер ер ... (не япа?).
2. Анифе пенджерелерни ... (не япты?).
3. Мен анам ювгъан чамашырны ... (не яптым?).
4. Ахтем чёплюклерни кьопкьягъа ... (не япа?).
5. Къартбабам баарьде тереклерни ... (не япаджакъ?).

Нокъталар ерине келишкен хаберни кьойып, джумлелерни дефтеринъизге язынъыз.

Ярдымджы сёзлер: утюледим, пытайджакъ, толдура, сюртти, къаза.

32-мешгулиет. Джумлелерни окъунъыз.

1. ... (ким?) тѣшегинден турды ве пенджеререге бакъты.
2. ... (нелер?) туйни ашадылар.
3. ... (кимлер?) тилькичикни айванат багъчасына бердилер.
4. Азбарда чешит ... (нелер?) бар.

Нокъталар ерине келишкен муптеданы къойып, джумлелерни дефтеринъызге язынъыз.

Ярдымджи сѣзлер: *эв айванлары, Айдер, балалар, чипчелер, бабам.*

Окъув

Лѣман Сулейман

Биринджи акъбардакъ

Къышнынъ сонъу. Аджджи еллер
Кимерде бир даа эсе.
Сабалары къата ерлер,
Кунъ сыджагъын аяз кесе.

Табиатнынъ муджизеси
Ве баарьнинъ хаберджиси,
Осип еткен, ачкъан ап-акъ,
Къокъу сача бир акъбардакъ.

Шиирни эзберленъиз.

Къызыл китап

Акъбардакъларны ве пейгъамбер дѣгмеси-ни къопарманъыз! Олар ер юзюнде пек аз къалдылар, тезден бир тамам ёкъ олып кете билелер.

Къопарылып эвге кетирильген чечеклер сизни бир-эки кунь къувандыра билелер. Лякин олар энди ерде бир вакъыт осип оламазлар.

Акъбардакълар, пейгъамбер дѣгмелери «Къызыл китап»къа кирсетильгендирлер. Бу ойле китап ки, анда адлары кирсетильген бутюн осюмликлер ве айванлар ёкъ олув хавфындадыр. Оларны къорчаламакъ керектир. Чечеклер къырларны ве орманларны, бизим аятымызны яраштыргъаныны бир вакъыт унутманъыз.

Оларны ёкъ олып кетювден къорчаланъыз!

1. Метинни дикъкъатнен окъунъыз.
2. «Къызыл китап»къа насыл чечеклер кирсетильген?
3. Биринджи ве сонъки джумлелернинъ язылувына дикъкъат этинъиз.
4. Къырымда къайсы осюмликлер, айванлар ёкъ олув хавфындадырлар?

Акъбардакъ, пейгъамбер дѣгмеси чечеклерининъ ресимлерини япынъыз.

- муджизе — чудо
- баарьнинъ хаберджиси — вѣсник весни
- ап-акъ — бѣлоснѣжний
- акъбардакъ — пролѣсок
- пейгъамбер дѣгмеси — конвалѣя
- хавф — загроза

Джумле азалары. Джумленинъ баш азалары: муптеда ве хабер (девамы)

33-мешгъулиет. Нумюне боюнджа джумлелер уйдурьп язынъыз.

Ким?	Не япа?
1. Фатма	яза.
2.
3.
4.

Муптеда ве хаберге джумленинъ **баш азалары** дейлер.

Джумледе муптеда бир сызыкънен, хабер исе эки сызыкънен къайд этиле.

Меселя: Селим йырлай.

34-мешгъулиет. Берильген сёзлерден джумлелер тизип, дефтеринъизге язынъыз.

1. Эшреф, севе, масалларны, динълемеге, тылсымлы.
2. Къуюдан, чыкъарды, Шевкъие, сув.
3. Мейданчыкъта, топ, балалар, ойнайлар.
4. Чорап, огренди, орьмеге, Зера.
5. Яптым, ресимини, мен, мышыгъымнынъ.
6. Салкъын, суву, къуюнынъ, ве, лезетли.

1. Муптеда ве хабернинъ астыны сызынъыз. Устьлерине суалини язынъыз.
2. **Чорап** сёзюнинъ схемасыны япынъыз.

35-мешгъулиет. Шиирни бир къач кере окъунъыз. Шаирнинъ насыл истеги бар?

Япалакълап къар ягъсын.
Номай олсун берекет.
Балачыкълар ойнасын,
Бахтчюн тынчыкъ тек керек.

Л. Сулейман

1. Акълынызда тутып, дефтеринъизге язынъыз.
2. Муптеданы тапып, астыны бир сызыкънен сызынъыз.

36-мешгъулиет. Окъунъыз. Бу парча къайсы масалдан алынган?

Къашкъыр балыкъны ашаган сонъ:

— Достум, бир балыкъ даа берсе, — дей тилькиге.

— Бар, озюнь тут да, аша, — джевап бере тильки.

— Я балыкъ насыл тутула? — сорай къашкъыр.

Тильки къашкъырдан къуртулмакъ ичюн бойле дей:

— Озенге бар. Бузны теш де, къуйругъынъны сувгъа йибер. Балыкълар онъа сарылыр. Ана шу вакъыт къуйругъынъны чекерсинъ де, балыкъларны чыкъарысынъ.

Ахмакъ къашкъыр ойле де япа.

1. Къашкъыр тилькиге не дей?
2. Тильки онъа насыл джевап бере?
3. Къашкъыр тилькиден не сорай?
4. Тильки къашкъырдан къуртулмакъ ичюн не дей?
5. Къашкъыр тилькининъ айткъанларыны яптымы? Масалны девам этинъиз.

37-мешгъулиет. Наджие Аметованынъ «Эгиз къозулар» икяесинден 5 джумле тапып, дефтеринъизге язып алынъыз. Муптеда ве хабернинъ астыны сызынъыз.

Окъув

Эрдживан Керменчикли

Баарь мевсими

Ах, не къадар гузель мевсим
Тереклер гуль ачкъанда,
Къайтып кельген йырджы къушлар
Сюрюлернен учкъанда.

Ачыкъ мавы кок юзюнде
Нурлу кунеш ышыгъы,
Озь-озюне бу манзара
Табиат ярашыгъы.

Джыллы, хафиф ельчик эсе,
Бу — баарьнинъ нефеси.
Табиатны безендире
Бульбуллернинъ хош сеси.

1. Шиирни ифадели окъунъыз.
2. Шаир табиатнынъ гузеллигини насыл сёзлернен тасвирлей? Шиирден тапып окъунъыз.
3. Баарь мевсими къайсы айдан башлай?
4. Шиирдеки сёзлерге эсасланып, баарь мевзусында икяечик язынъыз. Икяени бойле башланъыз: *Баарь — гузель мевсим.*

- сюрю — *за текстом*: згряя
- ышыкъ — *за текстом*: тепло
- манзара — *за змістом*: видовище
- хафиф ельчик — легкий вітерець
- безендире — прикрашає

Къырымтатар тили

Джумленинъ экинджи дередже азалары

38-мешгъулиет. Окъунъыз. Серлева къоюнъыз.

Биз Керичь маден заводына **бардыкъ**. Маден заводы пек буюк. Теджрибели маденджи **Бекир агъа** бизге бутюн цехлерни **косътерди**. Бекир агъа бизге заводнынъ тарихыны икяе этти. **Биз** оны дикъкъатнен **динъледик**.

Меракълы икяе ичюн тешекюрлер биль-дирдик. Бекир агъанен сагълыкълашып, эвлеримизге къайттыкъ.

1. Метинни дефтеринъызге язып алынъыз.
2. Къайд этильген сёзлернинъ устуне суаллерини язынъыз. Бу сёзлер джумледе не ола?

Джумледе муптеда ве хаберден гъайры башкъа сёзлер де бар. Бу сёзлерге **джумленинъ экинджи дередже азалары** дейлер.

М е с л я: Биз дерсте диктант яздыкъ.

Алие диктантны яхшы язды.

39-мешгъулиет. Метинни окъунъыз.

Рессамлар сергиси

Биз къырымтатар рессамларынынъ сергисине бардыкъ. Анда аджайип ресимлер коръдик. Мен къырым манзарасыны тасвирлеген ресимлерни пек бегендим.

Сергиде биз рессамларнен таныш олдыкъ. Рессамларнынъ масалларгъа япкъан ресимлери бизни меракъландырды. Олар ренкли, дюльбер ве джанлы киби эди.

Биз сергиден яхшы теэссуратларнен къайттыкъ.

1. Балалар къайда барды?
2. Олар сергиде не корьдилер?
3. Къайсы ресимлер оларны меракъландырды?
4. Метинге эсасланып, джевапларны дефтеринъизге язынъыз.
5. Джумлелерде баш ве экинджи дередже азаларынынъ астыны сызынъыз.
6. Берильген ресим къайсы масалгъа аит?
7. Масалны хатырланъыз ве икяе этинъиз.

40-мешгъулиет. Джумлелерни дефтеринъизге кочюрп язынъыз.

1. Саба балалар Багъчасарай шеэринге экскурсиягъа кетеджеклер. 2. Кок юзюни булутлар къаплады. 3. Мен тар ве айланчыкъ сокъакътан кетем. 4. Йылбаш байрамына битам кобете пиширди.

1. Муптеданы бир сызыкънен, хаберни эки сызыкънен, экинджи дередже азаларыны исе далгъалы сызыкънен къайд этинъиз.
2. Дёртюнджи джумленинъ схемасыны япынъыз.

41-мешгъулиет. Джумлелерни окъунъыз. Эр бир джумледе муптеда ве хаберни къайд этинъиз.

1. Фатиме тике. 2. Решат яза. 3. Анам пиширди. 4. Тавшан сычрай. 5. Тюркю эшитиле.

Джумлелерге экинджи дередже азаларыны нумюне боюнджа къошып язынъыз.

Нумюне: Фатиме анасына оглюк тике.

Ярдымджи сёзлер: *анасына оглюк, достуна мектюп, лезетли аш, чельде, узакъта шень.*

42-мешгъулиет. Шиирни ифадели окъунъыз.

Тышта боран. Эвде сыджакъ.
Не яхшы соба якъмакъ!
Пенджерени буз къаплады,
Энди о ола япракъ.
Буз япракълар ешилъ дегиль,
Олар къар киби ап-акъ.

А.Сеногъул

1. Шиирден **не?** суалине джевап берген сёзлерни язып алынъыз. Бу сёзлернен джумлелер уйдурьп язынъыз.
2. Джумлелерде баш ве экинджи дередже азаларынынъ астыны сызынъыз.

Окъув

Субхи Вапиев

Къарьлгъач кельди

Къарьлгъач кельди,
Баарь кельди,
Эвимиз кульди, шадландыкъ.
Къарьлгъач кельди,
Селям кельди,
Баарьлик ишке атландыкъ.

Юванъны
Сен кельгендже
Сакъладыкъ биз, къарьлгъач.
Яша, къуван
Кузь кельгендже,
Сонъ ёлунъа къанат ач.

Гъфар Булгъанакълы

Софамызнынъ сачагъында
Юва япкъан бир къарылгъач.
Афта бою уча-къона,
Анълашыла: юрткъа мухтадж.

Бу юванынъ устю ачыкъ,
«Диварлары» кемер-кемер.
Уста экен къарылгъаччыкъ,
Бакъ, чёкючи недай чебер.

1. Шиирлерни окъунъыз.
2. Къарылгъачлар не вакъыт учып келелер?
3. Баарь кельген сонъ не ола? Шиирлернинъ мундери-джесине эсасланып, икяе уйдурынъыз ве дефтеринъ-изге 4 — 5 джумле язынъыз.
4. Экинджи шиирде къарылгъач акъкъында не айтыла? Къарылгъачлар акъкъында бильгенинъизни икяе этинъиз.
5. Бегенген шиирни эзберленъиз.

- шеньлик — веселошці, радість
- шадландыкъ — *за текстом*: зраділи.
- атландыкъ — *за текстом*: приступили до работи
- юрткъа мухтадж — *за змістом*: без батьківщини

Джумледе сёзлернинъ бири-биринен багъы

43-мешгъулиет. Окъунъыз.

Сулейман агъа (къайда?) ... (не?) ... къа-
заджакъ олды. Онъа (неге?) ... (кимлер?) ... кель-
ди. Къуюдан (насыл?) ... сув чыкъты. Олар къую
этрафына (не?) ... тѣктилер.

1. Нокъталар ерине ярдымджы сёзлерден манаджа келишкенини къоюнъыз.

Ярдымджы сёзлер: *азбарында, къомшулар, чакъыл, ярдымгъа, къую, салкъын ве лезетли.*

2. Джумлелерни дефтеринъизге язынъыз. Баш ве экин-
джи дѣредже азаларыны бельгиленъиз.

Буны билинъиз!

Сёзлер джумледе манаджа багъланалар. Бир-биринен багълы олгъан сёзлерни тапмакъ ичюн бир сёзден башкъа сёзге суаль къоймакъ керек.

44-мешгъулиет. Шиирни окъунъыз.

Еллер ойнай ве къарчыкълар
Авелене авада.
Ель сызгъыра ве ташчыкълар
Чатлай чилле аязда.

Ю. Къандым

1. Бу шиирде къач джумле бар? Джумлелерде суаль ярдымынен муптеда ве хаберни тапып, дефтеринъизге язып алынъыз.
2. Берильген сёзлерге манаджа келишкен сёзни язынъыз: *Авелене (къайда?) ... ; Чатлай (не вакъыт?) ...*

45-мешгъулиет. Суаллер ярдымынен джумлелер уйдурып язынъыз.

ким? къайда? не япа?

Нумюне: Мавиле багъчада чалыша.

1. Ким? не? не япты?
2. Кимлер? не ерге? не япаджакъ?
3. Къайда? не? не япа?

46-мешгъулиет. Хатырланъыз.

Буюк арифнен башлана, сонъунда нокъта къоюла, там фикирни бильдире, бир я да бир къач сёзден тизиле. Бу не?

Джевабыны тапкъан сонъ, къайсы тарафта джумлелер ерлешкенини айтынъыз. Фикринъизни тасдикъланъыз.

1. Къыш.	1. Мектепке ашыкъа.
2. Балалар ойнайлар.	2. Шень кулелер.
3. Тенеффюс битти.	3. Ешилъ япракъ.

Джумлелерни дефтеринъизге язып алынъыз. Муптеда ве хабернинъ астыны сызынъыз.

Буны билинъиз!

Муптеда ве хабер — бу джумле. Базада джумледе тек муптеда, я да тек хабер ола.

Месея: *Саба. Мектепке азырланам.*

47-мешгъулиет. Берильген сёзлерден джумлелер тизинъиз. Дефтеринъизге язынъыз.

- а) Азырлана, сансар, къышкъа.
- б) Сувукъ, къышта, уфюре, еллер.

Нокъталар ерине келишкен сёзни язынъыз.

Сансар (не япа?) ...; азырлана (неге?)

Еллер (не япа?) ...; уфюре (не вакъыт?) ...; еллер (насыл?)

48-мешгъулиет. Джумлелерни окъунъыз. Манаджа багълы олгъан сѣзлерни суаллер къойып, язып алынъыз.

Нумюне:

Бабам устаханеде чалыша.

Бабам (не япа?) чалыша; чалыша (къайда?) устаханеде.

1. Рефат достларынен топ ойнай.
2. Мен диктантны яхшы яздым.
3. Коюмизде балабан тюкян ачылды.

Окъув

Гульнара Умерова

Орман бахшышы

Назифе ве онынъ къардашы Рустемчик баарь кунълеринден биринде койде яшагъан къартаналарына мусафирликке кельдилер. Раиме къартана яшагъан койнинъ чевре-чети юксек дагъларнен, орманларнен сарылы. Назифенен Рустем эртеси куню орманны сейир этмеге чыкътылар. Олар орман ичинде чапып-чапкъа-лап юрьген сонъ Назифе Рустемге:

— Кадям, айды сакъланчыкъ ойнайыкъ, — деди.

Къардашы разы олды. Назифе саймагъа башлады:

Беяз къушчыкъ,
Къара къушчыкъ.
Мен къалайым —
Сен чыкъ.

Назифенинь озю чыкты, Рустемчик исе аптесини тапмакъ керек эди.

— Сен онгъадже сай, мен сакъланайым, — деди Назифе Рустемчикке.

Рустем юксек терек тюбюне барып аркъасыны чевирди ве козьлерини эллеринен къапаты да:

— Бир, эки, учь... — деп, онгъадже сайды, сонъ артына айланып бакъты. Орталыкъ чымчырт. Рустемчик къарт чам терегине таба адымлады. Лякин онынъ артында кимсе ёкъ эди. Къаршыдаки чам терегини коръди ве яваш-яваш онъа тараф кетти. Терекке бираз якъын кельгенде андан насылдыр къоркъунчлы бир давуш эшитильди. Рустемчик шашмалады.

— Апте! Апте, мен артыкъ ойнамайым! — деп агъламсырады.

Шу вакъыт чалылар артындан Назифенинь:

— Рустем, мында кель! — деген сесини эшитти.

Рустемчик кьуванчнен аптесининь янына барды. Назифе кьолунда ком-кок бир кьоянчыкь тутып тура эди. Онынь кьырмызы козьчиклери джылпы-джылпы бакъалар.

— Рустем, неден кьоркьтынъ? — деп сорады Назифе.

— Анда копек улуды! — деди Рустемчик.

— Бу ерлерде копек ёкьтыр. Давуш чыкьарган пугьу кьушу олса керек.

Рустем аптесининь сёзюни эшитип, бироз тынчланган киби олды ве:

— Бу кьоянчыкьны кьайдан таптынъ? — деп сорады.

— Мен сакьланмакь ичюн чапып кеткенде, коюме томалакь бир шей чалынды. Онъа якьынлашсам, кьоянчыкь экен. О да мени корьди, лякин кьачмады. Аячыгьы яраланган, шунинь ичюн кьачмаса керек.

— Апте, кьоянчыкьнынъ аягьы тюзелирми? — деп сорады Рустемчик.

— Эльбет, тюзелир. Биз шимди оны сепетимизге кьойып, эвге алып кетермиз. Тедавийлермиз, — деди Назифе.

— Аячыгьыны багьлармыз, ашамагьа да бир шейлер берирмиз, — деп кулюмсиреди Рустемчик аптесининь фикирини девам этерек.

Апте-кьардаш эвге догьру ёл алдылар.

Раиме кьартана торунларыны азбар кьапусы янында беклеп отура эди. Рустемчик кьартанасыны корьгинен:

— Кьартана, орман бизге буюк бахшыш берди! — деди кьуванчнен. — Биз кьоянчыкь таптыкь, амма аячыгьы агьыра!

— Эвге алып кириньиз, яралы аячыгьыны багьлайыкь. Тюзельген сонъ, бельки, бизнен кьалыр, — деди Раиме кьартана.

Арадан бир къач кунь кечти. Балалар къоянчыкъны яхшы бакътылар. Онъа эр кунь тазе отлар ташып турдылар. Аячыгъы да яваш-яваш тюзельди. Ода ичинде о якътан бу якъкъа чапкъалап башлады. Бир кунь саба Рустемчик къоянчыкъ гъайып олгъаныны корип, феръяд-фигъан къопарды. Къартанасынен аптеси ондан:

— Рустем, не ичюн агълайсынъ? — деп сорадылар. Рустемчик элинен къоянчыкъ яшагъан оданы косътерди. Назифе одагъа чапып кирди. Арадан чокъ вакъыт кечмеден андан:

— Къартана, къоянчыкъ къачкъан! — деген эеджанлы сес эшитильди. Буны эшиткен Рустемчик даа фена агълай башлады. Раиме къартана бираз сусты, сонъра деди:

— Рустем, не ичюн агълайсынъ? Я сен Назифе, не ичюн кусътинъ. Къоянчыкъ къачкъан, демек, аячыгъы тюзельген. Сизлер киби яхшы, эдепли балаларнен таныш олгъаныны ормангъа барып, озь анасына макътанаджагъы кельген.

Бельки, о кене бизге мусафирликке келир. Я да энди келедир.

Балалар къартаналарынынъ лафыны эшиткен сонъ, эпейи вакъыт тюшюнип турдылар. Сонъра Назифе Рустемчикке: — Кадям, юрь орман тарафкъа, — деди, — къоянчыкъны къаршылайыкъ.

Рустемчикнен Назифе эль тутушып, орман тарафкъа чапып кеттилер.

1. Назифенен Рустемчик кимге мусафирликке кельдилер?
2. Раиме къартана яшагъан кой насыл эди?
3. Балалар орманда чапкъалап юрьгенде не олды? Бу акъта метинден парчаны тапынъыз ве ифадели окъунъыз.
4. Раиме къартанай ве балачыкълар къоянчыкъны насыл этип бакътылар?
5. Къоянчыкънынъ аягъы тюзельген сонъ не олды? Икяени девам этинъиз.
6. Не ичюн муэллиф икяенинъ адыны «Орман бахшышы» деп къойгъан?

7. Я сиз бу икяеге насыл серлева даа къояр эдинъиз? Тюшюнип бакъынъыз ве озь фикирлеринъизни айтынъыз. Серлевагъа ресим япынъыз.

- сакъланчыкъ — гра: схованки
- улумакъ — вिति
- пугъу къушу — пугач, сова
- феръяд–фигъан — істерика
- фена (агълай) — *за текстом*: сильно (заплакав)
- кусъмек — ображатись

Сёз бирикмеси. Баш ве таби сёз

49-мешгъулиет. Берильген сёзлерден джумлелер тизинъиз. Дефтеринъизге язынъыз.

1. Мени, достум, чагъырды, мусафирликке;
2. Чибереклер, тавада, чырылдай.

Джумлелерден манаджа багълы олгъан сёзлерни суал-лер къойып, язып алынъыз.

Буны билинъиз!

Эки ве экиден зияде сёз къошулмасына **сёз бирикмеси** дейлер. Сёз бирикмелери **баш** ве **таби сёзлерден** ибарет. Таби сёз баш сёзнен манаджа багълана. Баш сёзден таби сёзге суаль къоюла:

$\begin{array}{ccc} \text{къайда?} & & \text{насыл?} \\ \downarrow & & \downarrow \\ \text{мектепке кетмек} & & \text{ешилъ байракъ} \end{array}$

Сёз бирикмесинде баш сёз бойле ишарет-нен (**х**) къайд этиле.

50-мешгъулиет. Сёз бирикмелерини окъунъыз. Баш сёзден таби сёзге суаль къоюнъыз.

$\begin{array}{ccc} & \text{нени?} & \\ & \downarrow & \downarrow \\ \text{Нумюне: икяени окъумакъ} & & \end{array}$

$\begin{array}{ccccccc} & \times & & \times & & & \times \\ \text{Таби сёз, оджаны хайырламакъ, тазе ава,} & & & & & & \\ & \times & & & & \times & \\ \text{аджайип чечеклер, дерске кельмек.} & & & & & & \end{array}$

Сёз бирикмелерини дефтеринъизге язынъыз.

51-мешгулиет. Метинни окъунъыз.

Аметхан достларынен **дагъгъа барды**. Балалар баягъы ёл юрьген сонъ чамлыкъ дагъына келип чыкътылар. Мында къалын ве юксек чам тереклери осе. Чам тереклерининъ тюбюнде пек чокъ **къуругъан къарпасиналар** дагъылып ята. Балалар якъарлыкъ ичюн шу къуругъан **карпасиналарны топладылар**. Оларны **чувалларгъа толдурдылар** ве эвге таба ёл алдылар.

1. Аметхан достларынен къайда барды?
2. Балалар не ерге келип чыкътылар?
3. Чам тереклерининъ тюбюнде нелер дагъылып ята эди?
4. Балалар не ичюн къуругъан карпасиналарны топладылар?
5. Къайд этильген сёз бирикмелерини дефтеринъизге язынъыз. Баш сёзден таби сёзге суаль къоюнъыз.

52-мешгулиет. Джумлелерни окъунъыз.

1. Сайме алам **хастаханеде чалыша**.
2. Садыкъ **китапханеге барды**.
3. **Къара булут** ягъмур кетире.
4. Решид агъа **мусафирликке кельди**.

1. Джумлелерни дефтеринъизге кочюрп язынъыз.
2. Муптеда ве хабернинъ астыны сызынъыз.
3. Къайд этильген сёз бирикмелерини язып алынъыз.
4. Баш сёзден таби сёзге суаль къоюнъыз.

53-мешгулиет. Нокъталар ерине келишкен сёзлерни къойып, сёз бирикмелерини тизинъиз. Дефтеринъизге язынъыз.

насыл? *къайдан?* *ненинъ?* *не?*
↓ × ↓ × ↓ × ↓ ×
... чипче, ... чыкъмакъ, ... къанаты, ... язмакъ,

насыл? *кимнинъ?* *не вакъыт?*
↓ × ↓ × ↓ ×
... китап, ... къалпагъы, ... кельмек.

Энвер Къафадар

Баарь ягъмуры

Кок юзю булутланды,
Ерге ягъмур тамчылай.
Булутлар эп алчакъланды,
Кок гудюрдей-шатырдай.

Козьлеринъни къамаштыра
Чакъмакъ чакъкъан йылдырым.
Ильни не де яраштыра,
Дейим: «Ягъ, ягъ, ягъмурым!

Ягъмур ягъса багъчаларгъа,
Тогъайларгъа, чёллерге,
Бинъ тешеккюр айтамыз биз
Бол ягъмурлы баарьге.

1. Бу шиирде не акъкъында айтыла?
2. Шаир ягъмурнынъ ягъгъаныны насыл этип тасвирлей?
3. Шиирге эсасланып, джумлелерни толдурынъыз ве дефтеринъызге язып алынъыз:

Кок , тамчылай. Булутлар
Кок ...-....

- къамаштырмакъ — засліплювати
- чакъмакъ — кресало, іскра

Адий ве муреккеп джумлелер

54-мешгъулиет. Джумлелерни окъунъыз. Муптеда ве хаберни къайд этинъыз. Эр бир джумледе къач муптеда ве къач хабер бар?

1. Танъ атты. 2. Татам байрам къавеси пиширди. 3. Битам дуа окъуй. 4. Эмджем янъы машина алды.

Буны билинъиз!

Джумлелер **адий** ве **муреккеп** ола.

Бир муптедасы ве бир хабери олгъан джумлеге **адий джумле** дейлер.

55-мешгъулиет. Окъунъыз.

1. Чанъ къакъылды, талебелер сыныфкъа толушты. 2. Наджие шиир айтты, Амет исе йырлады. 3. Энвер чокъ бекледи, амма Амет кельмеди. 4. Къапу ачылды ве одагъа мышыкъ чапып кирди. 5. Юксек сельби тереклери коюмизни яраштыра.

1. Джумлелерни дефтеринъызге язып алынъыз, муптеда ве хаберлернинъ астыны сызынъыз.
2. Джумлелерде къач муптеда ве къач хабер бар?

Буны билинъиз!

Эки ве экиден зияде адий джумлелерден ибарет олгъан джумлеге **муреккеп джумле** дейлер. Муреккеп джумлени тешкиль эткен адий джумлелер арасында **виргюль** къоюла.

Месея: Къыш кельди, авалар сувуды.

56-мешгулиет. Эки адий джумлени кьошып, муреккеп джумле япынъыз.

*Нумюне: Дерс битти. Эр кес эвге ашыкты.
Дерс битти, эр кес эвге ашыкты.*

1. Мен денъизни севем. Эдие исе дагъларны севе.

2. Бабам одун парлай. Мен исе онъа ярдым этем.

3. Биз шеэрде яшаймыз. Лякин мен койни бегенем.

57-мешгулиет. Муреккеп джумлелерни окъунъыз.

1. Саба эрте турам мен,
Эль-бетимни ювам мен.

2. Кунеш джумерт шавле сача,
Етише бол берекет.

3. Къушчыкъ мине чалашкъа,
Хораз чыкъа бир ташкъа.

1. Бу джумлелер къач адий джумледен ибарет?
2. Оларда къач муптеда ве къач хабер бар?
3. Муреккеп джумлелерде адий джумлелер бири-биринден насыл ишаретнен айырылгъан?
4. Джумлелерни дефтеринъизге язынъыз.

58-мешгулиет. Джумлелерни окъунъыз.

1. Февзи сютлю чай севе.

2. Ешилъ дагълар коюмизни яраштыра.

3. Хораз кете авлаккъа,
Къоян къайта дагълыкъкъа.

1. Джумлелернинъ къайсы бири ашагъыда берильген схемаларгъа келише?

1. _____ = _____, _____ = _____.

2. _____ = _____.

2. Муреккеп джумлени дефтеринъизге язып алынъыз.

59-мешгъулиет. Джумлелерни окъунъыз. Джумлелерде къач муптеда ве къач хабер олгъаныны бельгиленъыз. Бу джумлелер адий я да муреккепми?

1. Акъшам олды, кунеш батты. 2. Спектакль битти, артистлер санагъа чыкъты. 3. Куньлер кече, ай кече. 4. Авалар кыза, къар ирий. 5. Мен йырламагъа севем, къардашым исе — ойнамагъа.

Джумлелерни язып алынъыз. Муптеда ве хабернинъ астыны сызынъыз.

Окъув

Мерьем Османова

Мераметли инсанлар

Биринджи сыныфта окъугъан Эльмира эр вакъыт япкъаны киби, бугунь де мектептен эвге къайтып кельген сонъ бутюн дерслерини япты да, азбаргъа ойнамагъа чыкъты. Эвлерининъ къапусыны къапатып, килитлеген сонъ, анахтарны джоймамакъ макъсадынен йипнен багълап, бойнуна асты. Азбарда исе балалар чокъ, олар ойнай-ойнай ёрулгъан сонъ эвлерине таркъаштылар. Сонъунда Алёна, Асие ве Эльмира къалдылар.

— Мен эвге кетем, — деди Алёна.

— Мен де эвге кетеджегим, я сен не япаджакъсынъ? — деп сорады Асие Эльмирадан.

— Эвимизде ич кимсе ёкъ, — деди кызычыкъ. — Анам иште... Асие, истесенъ, юрь, бизге барайыкъ, бабам Алманиядан балабан ве

дюльбер кьокъла йиберди, оны корерсинъ, — теклиф этти Эльмира.

— Юрь, барайыкъ, — бир кереден разы олды Асие.

Олар, эки джарие, Эльмиранынъ эвине кельдилер. Анахтарнен къапуны ачып, ичериге киргенде аякъкъапларыны тышта, къапу огюнде къалдырдылар. Эльмира эвдеки кьокъланы чыкъарып, Асиеге косътерди.

— Не де гузель кьокъла экен, антери дюльбер, козьлери мас-мавы, сачлары билек киби къалын ве узун... — макътамагъа башлады Асие. Сонъ бираз эеджанлангъан киби токъталды да:

— Кьокъланъ юреми? — деп сорады.

— Юре, — деди Эльмира.

— Меним бойле кьокълам ёкъ, кичкене бир кьокълачыгъым бар. О да энди эски, бир къолчыгъы ёкъ.

— Я, сен бабанъа айт, о санъа янъы союны кетирир, — деди Эльмира.

— Меним бабам ёкъ даа, — деди башыны саллап Асие, сонъ агъламагъа башлады.

— Агълама, Асие, истесенъ мен бу къокъланы санъа багъышларым.

— Я ананъ санъа дарылмазмы? — сорады Асие.

— Ёкъ, дарылмаз. Анам мерхаметли, ачыкъ-гонъюлли ве яхшы къадын.

— Я бабанъ эшитсе, джаны агъырмазмы? — текрар сорады Асие.

— Ёкъ, джаны агъырмаз. О ойле адам дегиль.

Мемнюн олгъан Асие джариесине, сагъ ол, деди де ве къокъланы алып, эвлерине къайтты.

Акъшам Эльмиранынь анасы иштен кельген сонъ, кыызчыкъ бир къабаат ишлеген адам киби онынь янына барып, яваштан ерге чёкти де:

— Аначыгъым, мен къокъламны Асиеге багъышладым, — деди.

— Насыл къокъланы? — сорады анасы.

— Бабам Алманиядан ёллагъан къокъланы даа,— деди Эльмира.

— Вай, балам, — къатып къалды анасы нефеси тутулгъан киби олып,— бойле къокъланы бахшыш бермек олурмы?

— Менде онларнен къокъла бар. Асиеле исе бир дане биле ёкъ экен, барсын о да бир кере меним къокъламнен ойнасын.

— Я не ичюн бабанънынь ёллагъан бахшышыны бердинъ, башкъа къокъла берсенъ олмай эдими?

— Асие шу къокъланы зияде бегенди,— деди Эльмира.

— Айса, догъру япкъансынъ, кызым, дост хатырыны тампакъ эр шейден кыйметлидир. Мектюп язармыз, бабанъ санъа кене бирини даа ёллар, — деди Эльмиранынь сачларыны сыйпап анасы.

1. Эльмира мектептен кельген сонъ не япты?
2. Азбарда кимлер къалды?
3. Эльмира Асиеге не теклиф этти?
4. Асие Эльмиранынь эвинде нени бегенди?
5. «**Дост хатырыны тапмакъ эр шейден къыйметли-дир**» сёзлерини ким айтты? Эльмира ве онынъ анасы насыл инсанлар?
6. Бу аталар сёзлери икяенинь къайсы къараманларына келише?

Берген эльни эр кес север.
Досттан зарар тиймез.

- Алмания — Німеччина
- таркъашмакъ (*диал.*) — розійтися
- дарылмакъ — *за текстом*: сердитися

СЁЗ

Сёзнинъ лексик манасы

60-мешгъулиет. Окъунъыз ве хатырланъыз.

Бир де бир шейни бильдирген сёз — онынъ **лексик манасы** ола.

Меселя: «къыш» сёзюнинъ лексик манасы «кузьден сонъ кельген йыл мевсими».

«Салы» сёзюнинъ лексик манасы «афтанынь экинджи куню (базарэртесинден сонъ)».

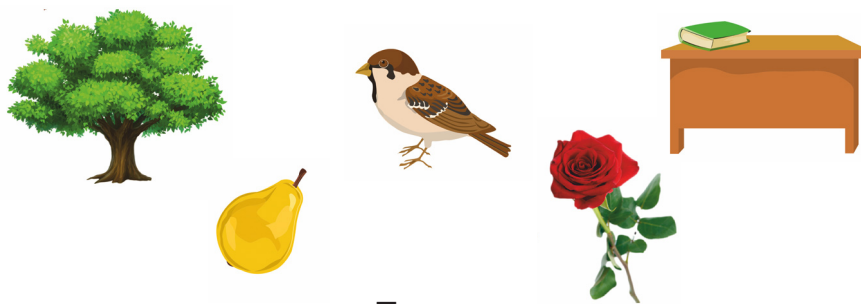
Сёзнинъ лексик манасыны **изалама лугъат** ярдымынен тайинлемек мумкюн.

61-мешгъулиет. Сырадаки сѣзлернинъ умумий адыны язынъыз.

1. Алма, армут, шефтали, къайсы — мейвалар.
2. Сары, беяз, къырмызы, мавы —
3. Гуль, къаранфиль, пападие, ляле —
4. Чанакъ, къашыкъ, фильджан, табакъ —

62-мешгъулиет. Схемагъа эсасланып, «Мен кырымтатар тилинде сѣзлернинъ манасы акъкъында не билем» мевзусында малюмат азырланъыз.

Бирманалы сѣзлер

Лексик

Синонимлер

(маналары бир я да якъын олгъан сѣзлер:
*балабан — буюк,
къырмызы — ал*)

Эмен —
ири ве къатты
япракълы терек.
Онынъ мейвасы —
пелит фындыгъы.

Антонимлер

(къаршы маналы сѣзлер:
*саба — акъшам,
беяз — къара*)

мана

Чокъманалы сѣзлер

Ине, тикен, къанат, бурун

63-мешгъулиет. Дерсликнинъ сонъунда берильген изалама лугъаттан бир къач сѣз ве оларнынъ лексик манасыны дефтеринъизге язып алынъыз.

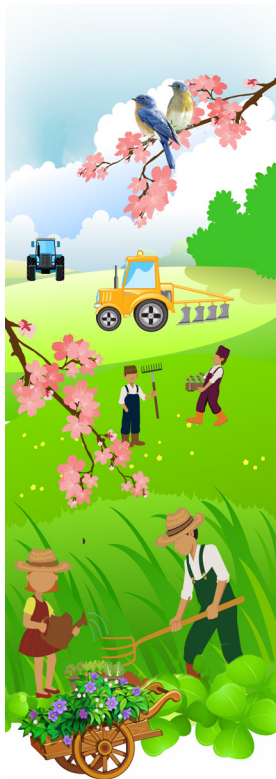
64-мешгъулиет. Окъунъыз. Нокъталар ерине сѣз-
лернинъ умумий адыны тапып, джумлелерни дефте-
ринъызге язынъыз.

1. Къаз, папий, тавукъ, хораз —
2. Антер, кольмек, биджакъ, фистан —
3. Балта, пычкыы, кельпеден, бургъуч —
4. Баш, къол, аякъ, къурсакъ, къулакъ —

Окъув

Рефат Чайлакъ

Тезден апрель

Тезден апрель, дагъ-къырларда
Мор мелевше ачаджакъ.
Къокъусыны саба танъда
Орталыкъкъа сачаджакъ.

Тезден апрель, узакълардан
Шень бульбуллер келеджек.
Чечек ачкъан багъчаларда
Гедже-кунъдюз отеджек.

Тезден апрель, ягъмурлар да
Сагъанакълап ягъаджакъ.
Дерелерден, улукълардан
Ташкъын сувлар акъаджакъ.

Тезден апрель, тарлаларда
Къызгын ишлер башлайджакъ,
Ильк баарь ёлакъларын
Челик атлар ачаджакъ.

1. Апрель айында табиатта не оладжакъ? Шиирге эсасланып, айтынъыз.
2. **Челик атлар** бу не демектир?
3. Шиирни котеринки сеснен, ифадели окъунъыз.

- улукълар — жолоби
- ташкъын — бурхливий

Къырымтатар тили

Сёзлернинъ догъру ве кочъме манасы

Буны билинъиз!

Сёзлер бир я да бир къач мананы ифаделей билир.

Сёзлернинъ **догъру** ве **кочъме маналары** ола.

Алтын купелер — купелер алтын маденден япылгъан — **догъру мана**. *Алтын эллер* — чебер, эр шей япа бильген эллер — **кочъме мана**.

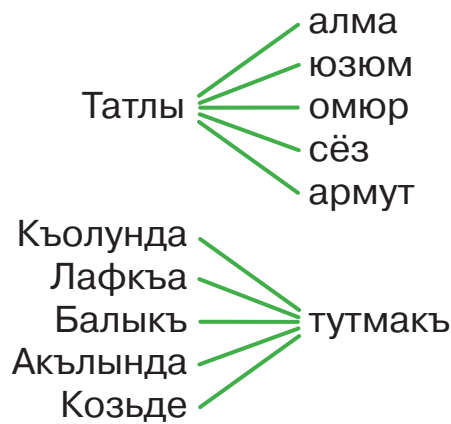
65-мешгъулиет. Джумлелерни дикъкъатнен окъунъыз.

1. Бабам адджы бибер севе.
2. Татлы сёз кульдюре, адджы сёз куйдюре.
 1. Оджакъта сув къайнай.
 2. Тарлада иш къайнай.

1. Кочъме манада къулланылгъан сёзлерни тапынъыз. Олар насыл сёзлернен манаджа багъланып келелер?
2. Бу сёз бирикмелерини дефтеринъизге язынъыз. Баш ве таби сёзни бельгиленъиз.

66-мешгъулиет. Берильген сёзлернен сёз бирикмелери тизинъиз, дефтеринъизге язынъыз.

Къайсы бирикмелерде **татлы**, **тутмакъ** сёзлери догъру манада, къайсы бирикмелерде исе кочьме манада къулланыла?

67-мешгъулиет. Сёз бирикмелеринен джумлелер тизип, дефтеринъизге язынъыз.

Отъкюр пычакъ, отъкюр сёз, къара къаве, къара хабер.

1. Сёз бирикмелерининъ къайсы бири кочьме манада къулланыла?
2. Джумлелерде баш азаларынынъ астыны сызынъыз.

68-мешгъулиет. Аталар сёзлерини окъунъыз. Маналарыны анълатынъыз.

Татлы сёз демир къапуларны ачар.

Эвинъ тар олса да, гонълюнъ бол олсун.

1. **Татлы сёз, демир къапу, тар эв, бол гонъюль** бирикмелери догъру я да кочьме манада къулланылгъан?
2. Аталар сёзлерини дефтеринъизге кочюринъиз.

69-мешгъулиет. Сёз бирикмелерини окъунъыз. Догъру манада къулланылгъан сёз бирикмелерини тапынъыз. Оларнен джумлелер уйдуруп, дефтеринъизге язынъыз.

Агъыр чанта, алтын кузь, узун ёл, узун омюр, агъыр куньлер, алтын юзюк, агъыр вазифе.

Турначыкъ

Апрель айы. Япалакъ-япалакъ къар ягъа. Бунъа опук къар дениле. Пуф киби йымшакъ къар, ерге тиер-тиймез, ирип кете. Опук къары ирип кеткен сонъ, кокте турналар пейда олар. Балалар кокте учкоше шеклини алып учкъан турналар керваныны корип, пек къуваналар. «Турлуйт-турлуйт, турналар!» — деп къычырышалар. Балаларгъа турналарнынъ келюви, буюк байрам ола. Эр кес озь бильгенини бар къуветинен къычырып чынълай:

Аджы-мелек турналар
Кок юзюнде ялдайлар.
Чель устюнде айланып,
Къонакъ бир ер арайлар.

Энъ алдында етемен, —
Ёл корьсетип кетемен,
Учкошелеп сюрюни
Аскер киби тиземен, —

Деп, гьурурнен багъыра,
Къардашларын чагъыра.
Аджы-мелек турналар
Озь межянынъ къыдыра.

Турналар кузьде бир къач керелер кой устюнде айланып, «Турлуйт-турлуйт» деп къычырышалар, балаларнен ведалашып, ве учкоше сафкъа тизилишип, дженюпке догъру учып кетелер.

Экинджи джиан дженки башланмаздан дёрт-беш йыл эвельси олып кечкен бир вакъианы хатырлайым.

Бир яш турначыкъ, не олды бильмем, къанатындан яраланды. О, чалынып алынган ашлыкъ занынынъ ичинде, кокке котерильген турналар сюрюси артындан котериледжек олып чекише, секире, къычыра, лякин учып оламай. Турналар бир къач кере онынъ устунден айланып учкъан сонъ, турначыкънынъ оларнен учалмайджагъыны сезип, етекчиси сонъки кере «турлыйт» деп, эмир этти, ве олар дженюпке ёл алдылар.

Турначыкъ исе багърыны ерге басып, бойнуны узатып, сюрюсининъ артындан бакъып къалды. Онынъ козьлеринде о къадар кедер бар эдики, буны тариф этмекнинъ имкяны ёкъ! Балалар турначыкънынъ янына чапып баргъанда, онынъ козьчиклериндеки мазюнликни корип, пек аджындылар. Бир анъ сустылар, сонъ бирден эписи гурюльдештилер. Энь уйкени, Муртаза, турначыкънынъ янына келип, онынъ башыны, аркъасыны сыйпады. Сонъра кокюсине басып, эвине алып кетти. Къанатынынъ ярасына тавот якъты, чулнен багълады ве тавукълар, кореллер яткъан кумеске йиберди.

Бир къач куньден сонъ, турначыкъ баягъы тюзельди.

Ашап башлады. Атта оны чагъыргъанда, янынъа келе де, къолунъдан отьмек алып ашай эди. Бойледже, турначыкъ баарьгедже осьти, балабан олды. Апрель айында опук къары ягъгъан сонъ, о, кокте турналар керванынынъ сесини эшитип, оларгъа таба учып кетти. Озь сюрюсине къошулмаздан эвель, Муртазаларгъа озюнинъ миннетдарлыгъыны бильдирген киби, бир къач кере эв устюнде айланып, сонъра учып кетти.

1. Метинни дикъкъатнен окъунъыз.
2. Балалар турналарнынъ кельгенине насыл къувана-лар? Метинден парчаны тапып окъунъыз.
3. Яш турначыкъкъа не олды? Плангъа эсасланып, икяе этинъиз.

План:

- а) Турначыкъ къанатындан яраланды.
- б) Муртаза турначыкъны эвге кетирди.
- в) Турначыкъ тюзельди ве учып кетти.
- г) Турначыкъ Муртазагъа миннетдарлыгъыны бильдирди.

- учькоше — трикутник
- ведалашмакъ — прощатися

Къырымтатар тили

Омонимлер

70-мешгъулиет. Джумлелерни окъунъыз.

1. Япракъта ешилъ **бакъа**
Къакъылдап, манъа **бакъа**.

2. Саба эвден эрте **ЧЫКЪ**,
Орталыкъта йылтырай **ЧЫКЪ**.

Къайд этильген сёзлернинъ маналарыны анылатынъыз.

Къырымтатар тилинде айтылувы ве язылувы бир, амма маналары бам-башкъа олгъан сёзлер бар. Бойле сёзлерге **ОМОНИМЛЕР** дейлер.

Оларнынъ маналарыны тек джумле ичинде аныламакъ мумкюн.

*Месея: Баарьден сонъ **ЯЗ** келе.
Алиме, манъа мектюп **ЯЗ**.*

71-мешгъулиет. Шиирни ифадели окъунъыз.

Бакъа

Къолгъа къавал алды бакъа
Бакъ-бакъ, бакъ-бакъ, —
Чалды бакъа.

Айгъа бакъа ешилъ бакъа,
Ёлгъа бакъа ешилъ бакъа,
Булутларгъа бакъа-бакъа,
Козьяшларны тёке бакъа:

— Къуругъан гольде омюр такъыр —
Къайда къачтынъ, башсыз ягъмур?
Къолгъа къавал алды бакъа,
Бакъ-бакъ, бакъ-бакъ агълай бакъа.

Н. Умеров

1. Къайсы сёзлернинъ манасыны тек метинден аньла-макъ мумкюн?
2. Бу сёзлерни тапып, эки джумле уйдурьп язынъыз.

72-мешгъулиет. Окъунъыз. Джумлелерде **тура** сёзю насыл маналарда къулланылгъаныны аньла-тынъыз.

1. Абдулла саба эрте тура.
2. Достум эр вакъыт айткъан сёзюнде тура.
3. Терек янында ким тура?

Суаль джумлени дефтеринъизге язып алынъыз.

73-мешгъулиет. Джумлелерни дефтеринъизге язынъыз.

1. Сание алам Кезлев шеэринде яшай.
2. Мен эр кунъ тюкяндан отъмек алам.
3. Окъув биткен сонъ учъ ай татиль оладжакъ.
4. Бабам ай ве йылдызлар акъкъында манъа баягъы меракълы шейлер айтты.

Айтылувы ве язылувы бир олгъан сёзлерни тапып, астыны сызынъыз. Оларнынъ маналарыны аньлатынъыз.

74-мешгъулиет. Джумлелерни дефтеринъизге язынъыз.

1. Къартбабам къой бакъа. 2. Ат — чыдамлы айван. 3. Китапны рафкъа къой. 4. Гедже мен тюш коръдим. 5. Топны Лейлягъа ат. 6. Мидат, теректен тюш.

Айтылувы ве язылувы бир, амма маналары бам-башкъа олгъан сёзлернинъ астыны сызынъыз.

Якъуб Шакир-Али

Мевсим баарь

Баарь киби мевсим олмаз,
Феракъланыр юреклер.
Къыдыр-Ильяс куньлерчюн,
Пиширлер чёреклер.
Сабанджылар чёльде энди
Топрагъы аль этелер,
Акъшам олса, топлашаракъ,
Йырлай, йырлай кетелер.

1. Бу шиир не акъкъында?
2. «**Къыдыр-Ильяс куньлерчюн, Пиширлер чёреклер**» сатырларынынъ манасыны анылатынъыз.
3. Шиирни эзберленъиз.

- феракъланмакъ — *за текстом*: радіти
- мевсим — пора року
- Къыдыр-Ильяс — імена пророків Хидир та Ільяс
- чёрек — вид хліба
- сабанджы — орач

Синонимлер

75-мешгъулиет. Ресимлерге бакъынъыз.

къол — эль отургъыч — курьсю маса — къона

Маналары бир олгъан сёзлер: къол — эль.

Маналары якъын олгъан сёзлер: курьсю — отургъыч, къона — маса.

Айтылувы ве язылувы башкъа, маналары исе бир я да бири-бирине якъын олгъан сёзлерге **синонимлер** дейлер.

*Месея: бита — къартана,
гузель — дюльбер.*

76-мешгъулиет. Джумлелерни окъунъыз.

1. Фатиме Наврез байрамында «Баарь» **тюркюсини** йырлады. 2. Бизим **къорантамыз** шень ве муаббет яшай. 3. Меним Земине **къардашым** даа пек кичкене. 4. Къартбабам къызылчыкъ татлысыны пек **севе**. 5. Сабадан пенджереме кунеш **нурлары** ура.

Джумлелерни кочюргенде къайд этильген сёзлер ерине маналары якъын олгъан сёзлерни язынъыз.

Ярдымджы сёзлер: *аилемиз, йырыны, бегене, кадым, шавлелери.*

77-мешгъулиет. Сёзлерни окъунъыз. Синонимлерни нумюне боюнджа язынъыз:

Нумюне: балабан — буюк.

Балабан, беяз, нур, буюк, къырмыскъа, омюр, акъ, давуш, чалышмакъ, шавле, сес, ишлемек, къарынджа, яшайыш.

78-мешгъулиет. Окъунъыз.

Багъчаларда, дагъда, къырда
Чешит къушлар отелер.
Гонъюль охшар назик йырдан,
Хош нагъмелер тёкелер.

Р. Муедин

Шиирден берильген сёзлерге синонимлерни тапып язынъыз.

Нумюне: тюрлю — чешит

йырлайлар — ...

юрек — ...

нагъме — ...

Бу не демектир?

Пенджереме кунеш
Къаве къокъусы бурнума
Юрегим тез-тез

ура.

79-мешгъулиет. Окъунъыз. Берильген сёзлернинъ синонимлерини тюшюнип язынъыз.

Ель — ... , ватан — ... , тез — ... , тюрс — ... , тартмакъ —

Ель, Ватан сёзлеринен джумлелер уйдуруп, дефтеринъизге язынъыз. Джумлелерде муптеда ве хаберни бельгиленъиз.

Сание Саттарова

Мераба, Хыдырлез!

Севимли Ватанымызгъа Хыдырлез байрамы кельди. Бу миллий байрам майыснынь ильк куньлеринде къайд этиле. Адети узьре, бу байрам табиат къучагъында — бир-де бир аланлыкъта, я да дагъ этегинде, чокъракъ янында кечириле.

«Хыдырлез» сёзю эки пейгъамбернинь адындан асыл олгъан. Хыдыр адамларны тюрлю мусибетлерден къуртаргъан, Ильяс — чокъракъларны, айванларны къоругъан.

Халкъымыз эвель-эзельден Хыдырлезни шень-шерамет кечире. Хыдырлез — бу шеньлик, барышыкъ байрамыдыр.

Эв бикелери кунь эвельден къатламалар, пахлавалар, тавалокъум, сарыбурма, чиберек,

кобете, янтыкъ, пиляв ве дигер емеклер азыр-лайлар. Бала-чагъа янъы урбаларыны кийип, байрамгъа ашыкъалар.

Дагъ-къырлар, тюземликлер, чименликлер узьре давул-зурна сеслери янъгъырай. Эр кес тувгъан нагъмелер эшитильген тарафкъа ашыкъа. Сокъакълар, ёллар, кестирме ёллар бою адамлар эп келелер. Олар байрам мейданына топланалар. Эр кес эвде азырлап кетирген емеклерини ем-ешиль табиий макъат устюндеки буюктен-буюк софрагъа къоя. Софра эп буюклеше, эп боллаша. Даире-даире олып отургъан адамлар байрам дуасындан сонъ, бири-бирини софрагъа давет этелер.

Адетимиз шай. Бу адетни ойле де сакълап къалмакъ керек!

1. Метинни дикъкъатнен окъунъыз.
2. **Хыдырлез** сёзю нени анълата?
3. Эв бикелери, бала-чагъа байрамгъа насыл азырланалар?
4. Байрам мейданында не ола? Метиннинъ сонъки парчасына эсасланып, озь сёзлеринъизнен айтынъыз.

Метинден емеклернинъ адларыны тапып, дефтеринъизге язынъыз. Емеклернинъ ресимлер япынъыз.

- барышыкъ — мир, злагода
- тюземлик — ривнина
- чименлик — луг, місце проросле молодой травую
- кестирме (ёл) — найкоротша (дорога)
- табиий — природный, натуральный
- макъат — килим
- адет — звичай, традиция

Антонимлер

80-мешгъулиет. Ресимлерге бакъынъыз. Суаллерге джевап беринъыз.

1. Фииль (*насыл?*) ..., я къарынджа (*насыл?*) ...

2. Дондурма (*насыл?*) ..., я къаве (*насыл?*) ...

Эки сёзнен джумле уйдуруп, дефтеринъызге язынъыз.

Маналары къарама-къаршы олгъан сёзлерге **антонимлер** дейлер.
Меселя: узун — къыскъа, саба — акъшам.

81-мешгъулиет. Аталар сёзлерини окъунъыз. Маналарыны анълатынъыз.

Тенбель ашкъа келир, ишкир — ишке.

Яхшы киши яман сёз айтмаз.

1. Аталар сёзлерини дефтеринъызге язынъыз. Маналары къарама-къаршы олгъан сёзлерни къайд этинъыз.
2. **Аш, киши, яхшы** сёзлерининъ синонимлерини тапып язынъыз.

82-мешгъулиет. Берильген сёзлернинъ антоним-лерини тапып язынъыз.

Къыш — ... , дост — ... , огълан — ... ;
кульмек — ... , бермек — ... , юкъламакъ — ... ;
енгиль — ... , татлы — ... , йымшакъ —

Енгиль, татлы, йымшакъ сёзлерине манаджа келишкен сёзлерни тапып язынъыз.

83-мешгъулиет. Джумлелерни окъунъыз.

1. Мен эвден эрте чыкътым, амма ... къайттым.
2. Къомшумызнынъ копеги беяз, къулакълары исе —
3. Къартбабам тёшегинден яваш турды, мен онъа ... отургъыч кетирдим.
4. Буюклер ... къорчаламакъ кереклер.

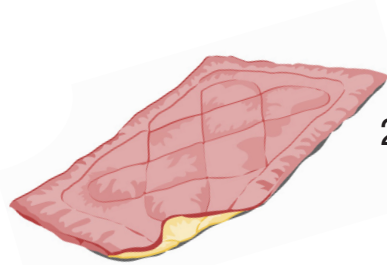

Нокъталар ерине келишкен сёзлерни тапып язынъыз.
Ярдымджи сёзлер: *къара, тез, кичиклерни, кеч.*

84-мешгъулиет. Тапмаджаларны окъунъыз.

1. Устю — ешилъ, ёлакълы,
Ичи — къызыл ве татлы.

2. Акъшам олса, джайылам,
Саба олса, джыйылам.

1. **Устю — ичи, акъшам — саба** сёзлери къарама-къаршы маналы я да бири-бирине якъын олгъан сёзлер?
2. Тапмаджаларнынъ джевапларынен джумлелер уйдурып, дефтеринъизге язынъыз.

Изет Эмиров

Къырымнынъ баари
йыр

Не гузель Къырымнынъ баари,
Багъ-багъча гуль-чечек ачкъанда.
Чочамий торгъайлар чырылдап,
Чёллерде эзгилер сачкъанда.

Багълама:

Айдынъыз, балалар, бирликте
Чайырлар, къырларны кезейик.
Мос-мор мелевше, чечектен
Къокъулы гульдесте тизейик.

Бакъынъыз, ем-ешиль орталыкъ,
Кийинген, къушангъан чайырлар.
Тынч сема астында, тогъайда
Гуль топлай бахтияр балалар.

Багълама.

Тарлалар ем-ешиль кийинген,
Секире кьозулар эректе.
Не назлы нагъмелер төкелер,
Бульбуллер сув бою, теректе.

Багълама.

1. Бу йырда не акъкъында айтыла?
2. Муэллиф балаларны къайда чагъыра?
3. Йырны огренинъиз.

Къырымтатар тили

СЁЗ ТЕРКИБИ

Сёзнинъ тамыры. Тамырдаш сёзлер

85-мешгъулиет. Метинни окъунъыз.

Къырымда чокъ янъы койлер бар. Ойле бир **кой** Акъмесджит шеэрининъ янында кьурулды. Бу **койни** бизим ватандашларымыз кьурды. Эр бир **койлю** озь азбарында фиданлар отуртты, чечеклер сачты.

Койнинъ ортасында джами кьурулды.

1. Къайд этильген сёзлерни язып алынъыз. Сёзлернинъ умумий къысымларыны бельгиленъыз.
2. Сёзлернинъ умумий къысмына не дейлер?
3. Ресимге бакъып, бир къач джумле уйдурынъыз.
4. Ресимнинъ мевзусы метинге уйгунмы?
5. Ресимге серлева къоюнъыз.

86-мешгъулиет. Сёзлерни окъунъыз.

а) мектеп	б) багъ	в) джами
мектеплер	багъджы	джамиде
мектепте	багълар	джамиден
мектептен	багъда	джамилер
мектепке	багънынъ	джамининъ

Дефтеринъизге язып алынъыз. Сёзлернинъ тамырыны нумюне боюнджа къайд этинъиз.

Нумюне: $\overbrace{\text{мектеп}}$, $\overbrace{\text{мектеплер}}$.

Тамыр — сёзнинъ болюнмеген къысмы. Онынъ озь башына манасы бар.

Бир тамырдан япылгъан сёзлерге **тамырдаш сёзлер** дейлер.

Тамыр языда бойле \frown къайд этиле.

Меселя:

$\overbrace{\text{невбет}}$ — $\overbrace{\text{невбетчи}}$ — $\overbrace{\text{невбетчилик}}$.

87-мешгъулиет. Тамырдаш сёзлерни нумюне боюнджа язып алынъыз. Сёзлерде тамырны къайд этинъиз.

Нумюне: $\overbrace{\text{бал}}$, $\overbrace{\text{балджы}}$;

Масал, тузлу, сабунламакъ, балыкъчы, туз, сабун, юзюмджи, ягъмурлы, ягъмур, балыкъ, юзюм, сабунлы, масалджы, тузлукъ, сабунлыкъ, ягъмурлыкъ.

88-мешгъулиет. Берильген сёзлерге тамырдаш сёзлер тюшюнип язынъыз. Тамырны къайд этинъиз.

Нумюне: *Къабакъ — къабакълы, ...*

Аш, шекер, демир, одун, дерс, денъиз, бакъла, оюн.

89-мешгъулиет. Берильген сёзлер тамырдаш сёзлер олгъаныны исбатланъыз.

Туз — тузлукъ, сют — сютлюк, йыр — йырджы, кемане — кеманеджи.

Бойле фикир юрьсетинъиз: **Туз** ве **тузлукъ** сёзлерининъ умумий къысмы — **туз**.

Туз ве **тузлукъ** сёзлерининъ маналарында умумийлик бар: **тузлукъ** — бу **туз** къоюлгъан савут. Онынъ ичюн **туз** ве **тузлукъ** сёзлери тамырдаш сёзлер ола.

90-мешгъулиет. Метинни окъунъыз.

Язда биз **эвимизни** тамирледик. Бабам тюкяндан киреч, чёткю, мавы ве беяз боя кетирди. Башта **эвнинъ** диварларыны сыладыкъ. Сонъ бабам къапу ве пенджерелерни беяз боянен боялады. Мен китап рафчыгъымны мавы боянен бояладым. Къартанам боялангъан рафчыкъны бегенди.

Тамир ишлеринден сонъ **эвимиз** даа да гузель олды.

1. Къайд этильген сёзлерни дефтеринъизге язып алынъыз, тамырны къайд этинъиз.
2. Метинден **тамир**, **боя** сёзлерине тамырдаш сёзлери тапып язынъыз.

Койлю ве тильки
масал

Авджылар бир къашкъыр пешине тюшелер. Къашкъыр къача-къача аланлыкътa чалышкъан бир койлюге расткеле ве:

— Джаным агъа, мени сакъланъыз! Артымдан авджылар къувалар, — деп ялвара.

Койлю къашкъырны аджый ве элиндеки чувалнынъ агъзыны ача да:

— Мына бу чувалгъа кир, сени олар тапамазлар, — дей.

Къашкъыр деръал чувалгъа кире ве онынъ ичинде сес-солукъ чыкъармай ята. Шу вакыт авджылар да етип келелер. Олар койлюден:

— Къашкъырны корьмединъми? — деп сорайлар.

— Ёкъ, корьмедим, — дей койлю.

Авджылар кеткен сонъ, къашкъыр чувалдан чыкъа да, озь миннетдарлыгъыны бильдирмек ерине, койлюге уджюм этеджек ола. Койлю буны анълап, бираз абдырай. Шу арада оларнынъ янында тильки пейда ола ве:

— Не олды, я? — деп сорай койлюден.

— Мен къашкъырны чувалгъа сакълап, олюмден кьуртардым. О исе мени ашайджакъ ола.

— Мен бунъа аслы да инанмайым, — дей тильки. — Бу къадар балабан къашкъыр бойле чувалчыкъкъа сыгъармы?

— Инанмасанъ, онынъ озюнден сора, — дей койлю.

Тильки къашкъыргъа чевирилип:

— Эй, къашкъыр агъа, сиз шу чувалчыкъкъа кирип сакъландынъызмы?

— Эбет! — дей къашкъыр.

— Ёкъ, сиз мени алдатып олмазсынъыз. Эгер керчектен де шай олгъан олса, кене чувалгъа киринъиз бакъайым, — дей тильки.

— Мына, бакъ! — дей къопайчора къашкъыр, ве текрар чувалгъа сокъула. Шу анъ тильки койлюнен берабер чувалнынъ агъзыны багълап, озенге ташлайлар.

1. Не ичюн койлю къашкъырны чувалгъа сакълай?
2. Авджылар кеткен сонъ, къашкъыр озюни насыл алып бара?
3. Тильки койлюни къашкъырдан насыл этип кьуртара?
4. Масалны роллерге болип окъунъыз.

- деръал — негаино, зараз же
- миннетдарлыкъ бильдирмек — висловлювати подяку
- къопайчора — хвалько

Ялгъама (аффикс)

Сёзнинъ тамырына къошулгъан къысымгъа **ялгъама** дейлер.

Ялгъама озь башына мана анълатмаз.

Языда ялгъама бойле \wedge къайд этиле.

Месея: араба — араба $\widehat{д$ жы,

кунеш — кунешли.

91-мешгъулиет. Берильген сёзлерге ялгъамалар къошып язынъыз. Умумий къысымны къайд этинъиз.

Нумюне: иш — иш $\widehat{ч$ и, иш $\widehat{т$ е,

92-мешгъулиет. Окъунъыз. Метинге серлева къоюнъыз.

Тюневин **Зульфиенинъ** догъгъан куню олды. Сой-соплары ве достлары **Зульфие**ни хайырладылар. Алие досту онъа къанфет ве чечеклер багъышлады.

Анасы **Зульфиеге** меракълы **китап** багъышлады. **Китапта** чокъ икяе ве масаллар бар. **Китапнынъ** саифелери ренкли ве дюльбер ресимлернен безетильген.

Зульфие анасы багъышлагъан китапны пек бегенди. Бу **китаптан** кирпи акъкъында масалны окъуп, Асан къардашына айтты.

1. Метинге эсасланып, Зульфиеге анасы баггышлагъан китап акъкъында икяе этинъиз.
2. Къайд этильген сёзлерни язып алынъыз. Тамыр ве ялгъамаларны къайд этинъиз.
3. Я сизинъ догъгъан кунюнъиз насыл кече? «Догъгъан кунюм» серлевалы икяе язынъыз.

93-мешгъулиет. Нокъталар ерине келишкен ялгъамаларны тюшюнип язынъыз.

Бахт., бибер., топракъ., япракъ., тавукъ., сют., къыш., дагъ., ёлакъ., чипче., къопкъа.. .

94-мешгъулиет. Сёзлерге келишкен ялгъамаларны къошып, дефтеринъизге язынъыз.

а) -чи, -чы	б) -джи, -джы
аш...	кемане...
балыкъ...	тербие...
куреш...	язы...
невбет..	давул...

Учъ сёзнен джумлелер уйдурынъыз.

95-мешгъулиет. Окъунъыз.

Хош кельдинъ, азиз **достум**,
Къана, отур **миндерге**.
Адетимиз боюнджа,
Буюр бизим **къавеге**.

Шекерликте шекерим,
Къара къаве чекерим.
Лезетине тоймайып,
Ютум-ютум ичерим.

Р. Ахтемов, Ф. Алиев

1. Шиирде насыл гузель адетимиз акъкъында айтыла?
2. Биринджи бейитни дефтеринъизге язынъыз.
3. Къайд этильген сёзлернинъ тамыр ве ялгъамаларыны бельгиленъиз.
4. Экинджи бейитте тамырдаш сёзлерни тапынъыз.

96-мешгулиет. Берильген сёзлерге келишкен ялгъамаларны къошып язынъыз.

Сыныф..., бостан..., къатыкъ..., джевиз..., къаймакъ..., акъыл..., дагъ..., аякъкъап... .

Эки сёзнен джумлелер тюшюнип язынъыз.

97-мешгулиет. Нокъталар ерине келишкен сёзлерни язынъыз.

1. ... багъны асрай.
2. ... балыкъ тута.
3. ... фурунда отъмек пишире.
4. ... кеманеде чала.
5. ... демирни дёге.

Ярдымджы сёзлер: кеманеджи, багъджы, демирджи, балыкъчы, фурунджы.

Тамырдаш сёзлернинъ тамыр ве ялгъамаларыны бельгиленъиз.

Окъув

Лев Толстой

Къартал

Къартал денъизден узакъ, буюк бир ёлнынъ четинде, терек устюнде, озюне юва ясап, бала чыкъарды.

Бир кунъ терекнинъ тюбюнде адамлар чалышкъанда, къартал, панджасында буюк бир балыкънен, ювасына учып кельди. Адамлар балыкъны корип, терекни сарып, багъырмагъа ве къарталгъа таш атмагъа башладылар.

Къартал панджасындаки балыкъны тюшюрди, адамлар исе балыкъны алып кеттилер. Къартал юванынь четине къонды. Онынъ балачыкълары, башларыны котерип, чыйылдамагъа башладылар: олар аш истей эдилер.

Къартал ёрулгъан ве текрар денъизге учмагъа такъаты къалмагъан эди. О, къанатларынен балачыкъларыны орьтип, оларны охшады, тюклерини тюзетти, дерсинъ, текяран сабыр этинъиз деп, ялвара эди. Лякин къартал оларны охшагъан сайын, балачыкълары даа зияде чыйылдаша эдилер.

Къартал оларнынъ янындан учып кетип, терекнинъ энъ юксек далына къонды. Къартал балачыкълары даа зияде аджыныкълы чивильдешти ве чыйылдаштылар.

Бу вакыт къарталнынъ озю де бирден яман-яман багъырды, къанатларыны джайды ве агъырдан денъизге догъру учты. О тап акъшам, кеч вакытта, учып кельди. О яваштан ве алчакътан уча эди. Онынъ панджасында кене де буюк бир балыкъ бар эди.

О, терекке якъынлашкъанда, адамлар ёкъмы экен деп, этрафкъа козь ташлады ве къанатларыны тез-тез топлап, юваныны четине къонды.

Къартал балачыкълары башларыны къалдырып, агъызларыны ачтылар, къартал исе балыкъны парча-парча этип балачыкъларыны тойдурды.

1. Къартал ювасына ненен учып кельди?
2. Адамлар балыкъны не яптылар?
3. Къартал балачыкълары не ичюн чыйылдаша эдилер?
4. Къартал балачыкъларыны насыл тойдурды? Бу акъта метинден парчаны тапынъыз ве текрар окъунъыз.

Китаплардан къарталлар акъкъында малюмат топланъыз. Янъы малюматларнен сыныфта пайлашынъыз. «Къарталлар — магърур къушлар» мевзусында ресим сергисини тешкиль этинъиз.

- къартал — орел
- панджа — лапа
- чыйылдамакъ — пищати
- ялвармакъ — благати
- охшамакъ — пестити
- аджыныкълы — жалібно

Ялгъама (девамы)

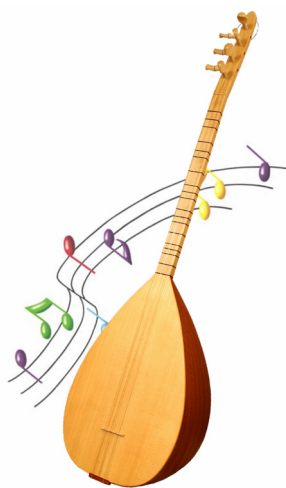
98-мешгъулиет. Метинни динъленъиз.

Саз

Саз — пек узакъ девирлерден къалгъан чалгъы алети.

Сазнынъ корюниши армуткъа бенъзей. О, джеviz я да дут агъачындан япыла. Сазнынъ эки чифт тели бар. Сазджы вишне терегининъ къабугъындан япылгъан тырначыкънен теллерге урып чала.

Эвель заманларда саз усталары шеэр ве койлерни кезип, саз чалып, йырлай эдилер.

1. Догъру джевапны къайд этинъиз.

Саз бу недир?

- а) иш алети;
- б) чалгъы алети.

О неден япыла?

- а) джеviz я да дут агъачындан;
- б) чам я да эмен агъачындан.

Сазнынъ къач тели бар?

- а) беш тели;
- б) эки чифт тели.

Эвель заманларда саз усталары не япа эдилер?

- а) йырлай эдилер;
- б) ойнай эдилер.

2. Экинджи абзацны дефтеринъизге язып алынъыз.

3. **Сазнынъ, армуткъа, сазджы** сёзлеринде тамыр ве ялгъамаларыны бельгиленъиз.

Сазнынъ ресимини япынъыз.

99-мешгулиет. Джумлелерни дефтеринъизге кочюрип язынъыз.

1. Дюльгер **эренденен** чалыша.
2. Айванат багъчасында чешит **айванлар** ве къушларны корьмек мумкюн.
3. Айше **чешмеден** биркъопкъа сув кетирди.
4. **Битам** Кезлев шеэринде догъды.
5. **Османчыкъ** бала багъчасына бара.

Къайд этильген сёзлерде тамыр ве ялгъамаларны бельгиленъиз. Бу сёзлерде созукъ сеслерни талиль этинъиз.

Окъув

Эльмаз Бахшыш

Яз акъшамы

Яз акъшамы. Кунь къавуша.
Ельнен тынчыкъ талаша.
Хафиф рузгяр эседжекте,
Онъа сыджакъ къарыша.

Тартышалар озъара,
Салкъын тюше, айыра.
Такъатсыз кунь тиз чёкип,
Къона, ялны къыдыра.

Къызыл кольге уфукъта
Кунеш артындан бата.
Токъ кемер невбет тута
Танъ аткъандже догъуда.

Чыр-р чырылдай чырчырна,
Секирип кечти бакъа...
Артыкъ эр кес ятыша,
Тек бульбуллер сайраша.

1. Шиирни дикъкъатнен окъунъыз.
2. Муэллиф яз акъшамыны насыл этип тасвирлей? Шиирге эсасланып, анълатынъыз.
3. «**Такъатсыз кунь тиз чёкип, Къона, ялны къыдыра**» сатырларыны насыл анълайсынъыз?
4. Шиирни ифадели окъумагъа огренинъиз.

- кунь къавуша — захід сонця
- уфукъ — небокрай
- чырылдамакъ — скрекотати
- сайрамакъ — співати

Къырымтатар тили

Ялгъама (девамы)

100-мешгъулиет. Берильген сёзлерге тамырдаш сёзлер язынъыз.

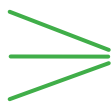
Тюкян — ..., кой — ..., эт — ..., къавал — ...,
шеэр — ..., берекет —

101-мешгулиет. Нокъталар ерине келишкен ялгамаларны кьойып, метинни дефтеринъизге язынъыз.

Кьомшу кой... той олды. Решат анасынен той... барды. Той... адам пек чокъ эди. Чалгъыджылар той... дюльбер ве шень аваларнен яраштырдылар. Той... Решатнынъ эмджеси де бар эди. Олар той... берабер къайттылар.

Бу не демектир?

Достумнынъ гонълюни
Къазаннынъ тюбюни
Аягъымны

къырдым.

102-мешгулиет. Шиирни окъунъыз.

Ёлда сакът олунъыз!

Ёлны кечмек керек олса,
Кечитлерден кечинъыз.
Учьфенерде ешилъ янса,
Сонъ арекет этинъыз.

Ёлгъа чыкъкъан эр бир бала
Буларны бильмек керек:
Машиналар юрьген **ёлдан**
Сакът олып кечмек керек.

С. Усеинов

1. Учьфенернинъ насыл ярыгъы янса, ёлны кечмек мумкюн?
2. Ёлгъа чыкъкъан бала нени бильмек керек?
3. Джевапларны дефтеринъизге язынъыз.
4. Къайд этильген сёзлернинъ умумий къысмыны айтынъыз.
5. Берильген сёзлерге тамырдаш сёзлерни язынъыз.
Ешилъ, ... ,
Арекет, ... ,

Ярдымдгы сёзлер: *арекетли, ешиллик, арекетчен, ешилъдже, арекетсиз.*

103-мешгъулиет. Окъунъыз.

Къырымда чокъ шеэрлер бар. Оларнынъ адларынынъ тарихы пек меракълыдыр. Къырымнынъ пайтахты Акъмесджит шеэридир. Акъмесджит акъ — «безд» ве месджит — «джами» сёзлеринден келип чыкъкъан. Багъчасарай шеэрининъ ады «багъча» ве «сарай» сёзлеринден ибарет. Къарасувбазар шеэрининъ ады исе «къара», «сув», «базар» сёзлеринден келип чыкъкъан.

1. Къырымда даа насыл шеэрлер бар?
2. Акъмесджит, Багъчасарай, Къарасувбазар шеэрлерининъ адлары насыл сёзлерден келип чыкъкъан? Икяе этинъиз.
3. Сёзлерде тамырны къайд этинъиз:
Тарих, тарихчы, тарихий;
Ад, аддаш, адлы, адсыз;
Сёз, сёзлю, сёзсюз, сёзлюк.

104-мешгъулиет. Окъунъыз. Сёзлерге **-лы** я да **-ли** ялгъамаларыны язынъыз.

Къырым — къырым.. , Акъмесджит — акъмесджит.. , Багъчасарай — багъчасарай.. ;
шеэр — шеэр.. , ад — ад.. , меракъ — меракъ.. .

105-мешгъулиет. Окъунъыз.

Берабер кулюшейик

Бир **огъланчыкъ койлюнинъ** эвине барып:
— Бизге бираз пичен береджек экенси-
нъиз, — дей.
— **Бабанъ** ичюнми? — деп сорай койлю.
— Ёкъ, — дей бала. — **Бабам** пичен ашамай,
атымыз ичюн!

Къайд этильген сёзлерни дефтеринъизге язып алынъыз. Сёзлерде тамыр ве ялгъамаларны къайд этинъиз.

106-мешгъулиет. Джумлелерни дефтеринъизге догъру ве дюльбер кочюрп язынъыз. Эр бир джумледе не акъкъында айтыла?

1. Къырым **дагълары** яйлаларынен зенгиндир. 2. Бир кунь **дагъджы** орманда сыгъын баласыны тапты. 3. Къушлар юкъламакъ ичюн тынч бир ер къыдыралар. 4. Сыджакъ улькелерде ич бир вакъыт сувукъ олмай. 5. Мавы кокте турналар къычырыша.

1. Къайд этильген сёзлернинъ умумий къысмыны бельгиленъиз.
2. **Сыгъын** сёзюнинъ схемасыны япынъыз.

Окъув

Февзи Алиев

Дагъларда

йыр

Дагъларгъа бардым,
Бол нефес алдым.
Къая-ташны, денъиз, багъны
Гонълюмнен сардым.
Онынъ авасы!
Онынъ сефасы!
Эгер менден сорасанъыз,
Динълень авасын.

Багълама:
Бу дагълар гузель,
Бу багълар гузель,

Бу дияр гузельдир,
Бу денъиз гузель,
Бу къырлар гузель,
Урь Ватан бизимдир!

Дагъларгъа бардым,
Даа барарым.
Достларымнен шень-шерамет
Ойнар-йырларым.
Онынъ авасы!
Онынъ сефасы!
Эгер менден сорасанъыз,
Динъленъ авасын.

Багълама.

1. Бу йырда не акъкъында айтыла?
2. Йырны огренинъиз.

СЁЗ ЧЕШИТЛЕРИ

Сёз чешитлери акъкъында умумий малюмат

Бизим нуткъумыз сёзлерден ибареттир. Сёзлер маналарына коре айры группаларгъа болюнелер. Сёзлернинъ маналарына коре болюнмесине **сёз чешитлери** дейлер. Эр бир сёз чешити я да предметнинъ ады ола, я да предметнинъ аляметини ве иш-арекетини бильдире.

107-мешгъулиет. Метинни окъунъыз. Серлевасыны къоюнъыз.

Улькемизге гузель баарь кельди. Кенъ тарлар, яйлалар ешерди. Чёльде сары, мавы, къырмазы, мор тюсте чечеклер ачты. Багъчада къушлар шень йырай. Бутюн табиат джанланды.

Башта предметлернинъ адларыны, сонъ аляметни, сонъра иш-арекетни бильдирген сёзлерни язып алынъыз.

Нумюне:

1) баарь, ..., ..., ...

2) гузель, ..., ..., ...

3) кельди ..., ..., ...

Буны билинъиз!

Инсанлар, айванлар ве предметлернинъ адлары: *Эдем, Къашкъа, озен, маса*. Бу сёзлер **ИСИМ** олур.

Предметлернинъ аляметлерини бильдирген сёзлер: *татлы, узун, акъыллы, дюльбер*. Бу сёзлер **сыфат** олур.

Предметлернинъ иш-арекетини бильдирген сёзлер: *тике, яза, ойнады, бараджакъ, кетеджек*.

Бу сёзлер исе **фииль** олур.

108-мешгъулиет. Окъунъыз. Сёзлерге суаллер къоюнъыз.

Яза, чам, окъуй, озен, буз, сары, чалыша, балкъурт, къыскъа, кобелек, учуджы, къайтаджакъ, зурафе, сипире, тар, секире, ярыкъ, раатлана.

Сёзлерни бойле тертипте язып алынъыз:

Исимлер: *чам, ... , ...*

Сыфатлар: *сары, ... , ...*

Фииллер: *яза, ... , ...*

Исим, сыфат, фииль — **сёз чешитлери**.

109-мешгъулиет. Окъунъыз.

1. Эмине янъы антер кийди. 2. Алим багъчадан къуру пытакълар кетирди. 3. Кирпининъ тикенли урбасы оны душманлардан къорчалай. 4. Талелелер оджагъа дюльбер чечеклер багъышладылар. 5. Койлюлер байрамны ешилъ дагъ этегинде кечирдилер. 6. Мен анама бахшыш азырладым.

Джумлелерни дефтеринъизге кочюрп язынъыз. Исимлерни бир сызыкънен, фииллерни — эки сызыкънен, сыфатларны исе далгъалы сызыкънен сызынъыз.

110-мешгулиет. Ресимге бакъынъыз. Суаллерге ве ярдымджы сёзлерге эсасланып, икяе тизинъыз. Икяени дефтеринъызге язынъыз. Ресимге серлева кьюнъыз.

1. Ресимде насыл йыл мевсими тас-вирленген?
2. Тереклер ве осюмликлер не олды?
3. Кок насыл?
4. Этрафта нелер учалар?
5. Чечеклер насыл тюсте?
6. Яз насыл бир мевсимдир?

Ярдымджы сёзлер: *яз, кьюшлар, кок, мавы, тереклер, сары, кьюрмызы отлар, кобелек, чивильдеше, чечеклер, ачты, учалар.*

111-мешгулиет. Берильген сёзлерни нумюне боюнджа язып алынъыз.

Нумюне: сют — сютлю;

Сют, бузлу, кюбакъ, кюаймакълы, сютлю, шекер, буз, эт, кюбакълы, йипек, кюаймакъ, шекерли, кунеш, кучюлю, йипекли, тер, кунешли, кучь, терли, этли.

Бу сёзлер насыл суаллерге джевап берелер? Олар насыл сёз чешитлери ола?

112-мешгулиет. Ашагъыда берильген исимлерге келишкен сыфатларны язынъыз.

Нумюне: джевизли аш.

... аш, ... ресим, ... армут, ... къыз, ... сокъакъ,
... боюнджакъ, ... кольмек, ... бибер, ... шеэр.

Къырымтатар тили

Сёз чешитлери акъкъында умумий малюмат (девамы)

113-мешгулиет. Нокъталар ерине исимлерге келишкен фииллерни язынъыз.

Нумюне: мышыкъ миявлай.

Мышыкъ ..., кукуккъуш ..., кунеш ..., къаш-
къыр ..., копек ..., ягъмур ..., йырджы ..., балалар
..., папий ...

Ярдымджы сёзлер: *парылдай, вакъылдай,
кукуклея, улуй, афыра, ойнайлар, йырлай, ягъа.*

114-мешгулиет. Берильген сёзлернен джумлелер тизинъыз.

1. Аким, алды, мектюп, достундан.

2. Бабам, къюю, ве, къазалар, азбарда,
агъам.

3. Суву, ола, денъиз, тузлу.

4. Акъбардакълар, ачты, дагъда.

Джумлелернинъ баш азаларыны тапып, астыны сызынъыз.

115-мешгулиет. Метинни окъунъыз. Серлевасыны къюунъыз.

Бугунь анам пек болдурды. О чамашыр ювды. Мен анама къаве пиширдим.

— Бюрынъыз, аначыгъым, къаве азыр! — дедим.

Анам къаве ичип раатланды. Мен исе эвимизни джыйыштырдым, савутларны ювдым. Сонъ анам къуругъан чамашырларны уютюледи.

Ресимлерни бакъынъыз. Ресимге юкъарыдаки парчадан келишкен джумлени сечип, дефтеринъызге язып алынъыз.

116-мешгулиет. Джумлелерни дефтеринъызге кочюрип язынъыз.

1. Кучлю ель токътады.
2. Къырмызы лялелер ачты.
3. Сувукъ къыш битти.
4. Къабакълы бурма пишти.

1. Эр бир сѣзнинъ устюне насыл сѣз чешити олгъаныны язынъыз.
2. Джумленинъ баш ве экинджи дередже азаларыны тапып, астыны сызынъыз.

Бу не демектир?

Чѣльде лялелер
 Къардашым къапуны
 Достум озь сырыны

} ачты.

117-мешгъулиет. Джумлелерни окъунъыз. Схемаларына дикъкъат этинъиз.

1. Шень ава эшитиле.
 _____ ~~~~~ = = = .
2. Мавы кокте кунеш парылдай.
 ~~~~~ ~~~~~ _____ = = = .
3. Наджие сары, къырмызы чечеклерни суvara.
 _____ ~~~~~ , ~~~~~ ~~~~~ = = = .

Дефтеринъизге кочюрип язынъыз. Муптеда ве хаберинъ астыны сызынъыз.

119-мешгъулиет. Берильген схемаларгъа эсасланып, джумлелер уйдурьп язынъыз.

1. ~~~~~ , ~~~~~ _____ = = = .
2. _____ = = = .
3. _____ ~~~~~ = = = .

120-мешгъулиет. Окъунъыз. Джумлелерге схемалар япынъыз.

1. Балалар азбарда топ ойнайлар.
2. Бизим койде мектеп къурулды.
3. Къартбабам танъда турды.
4. Мен копегиме аш бердим.

Джумлелерни дефтеринъизге кочюрип язынъыз. Баш ве экинджи дередже азаларынынъ астыны сызынъыз.

Ватан

Къырым — бизим Ватанымыз,
Ватан — бизим Анамыз.
Биз Ватанны бу дюнъяда
Энь мукъаддес саямыз.

Мында асыл олды халкъым,
Шекилленди тилимиз.
Дагъы, ташы сёйлеп тура —
Будыр бизим илимиз!!!

Козьяш чешме, Хансарайы,
Абиделер, дюрбелер...
Мында олар бизге мирас,
Гонъюльге рух берелер.

Мында эр шей бизимкидир.
Мында ер, кок бизимдир.
Ватан — бизим Анамыздыр,
Анамыз — бу Ватандыр.

1. Окъунъыз.
2. Ватан — бизим анамыз сатырыны насыл анълайсынъыз?
3. Бизим халкъымыз къайда асыл олды?
4. Гонъюльге нелер рух бере?
5. Сиз яшагъан ерде насыл тарихий абиделер бар? Оларнынъ адларыны огренип, дефтеринъизге язынъыз.
6. Шиирни эзберленъиз.

- мукъаддес — священий, святий
- асыл олмакъ — утворитися, формуватися
- мирас — спадщина

Къырымтатар тили

Сёз чешитлери акъкъында умумий малюмат (девамы)

121-мешгъулиет. Кечильген мевзуны хатырланъыз ве джумлелерде нокъталар ерине келишкен сёзлерни къоюнъыз.

1. Сёзлернинъ маналарына коре болюнмесине ... .. дейлер.
2. Инсанлар, айванлар ве предметлернинъ адларыны бильдирген сёзлер ... олур.
3. Предметлернинъ аляметлерини бильдирген сёзлер ... олур.
4. Предметлернинъ иш-арекетини бильдирген сёзлер ... олур.

Джумлелерни дефтеринъизге язып алынъыз.

122-мешгъулиет. Э. Бахшышнынъ «Яз акъшамы» шииринден бейитни дефтеринъизге язып алынъыз.

Чыр-р чырылдай чырчырна,
Секирип кечти бакъа...
Артыкъ эр кес ятыша,
Тек бульбуллер сайраша.

Шиирден башта исимлерни, сонъра исе фииллерни тапып язынъыз.

Нумюне:

1. Чырчырна, ..., ... 2. Чырылдай, ..., ...

123-мешгулиет. Шиирни ифадели окъунъыз.

Байракъ тутам къолумда,
Бирлик олсун халкъымыз.
Бильсин эр кес Къырымда,
Бу – бизим байрагъымыз.
Байракъны яраштыра
Алтын тюсте тамгъамыз.
Бар олайыкъ дюнъяда,
Гуллесин Ватанымыз!

С.Усеинов

1. Шиир не акъкъында? Муэллиф шиирде ненен гьуррлана? О не истей? Шиирге эсасланып, джевап беринъыз.
2. Оны окъугъанда, сизде насыл дуйгъулар пейда олды?
3. Байракънынъ тюсю ве алтын тюсте тамгъа нени темсиль этелер? Музакере этинъыз ве джевапны айтынъыз.
4. Шиирден биринджи сырагъа исимлерни, экинджи сырагъа исе фииллерни язып алынъыз.

124-мешгъулиет. Тапмаджаларны окъунъыз.

Бир ана, бир де баба,
Экисинде юзь бинъ бала.

Мавы атлас,
Ине батмаз,
Макъас кесмез,
Терзи пичмез.

Дефтеринъызге кочюринъыз. Исимлерни тапып, устьлерине суаллерини язынъыз.

125-мешгъулиет. Берильген сыфатларгъа келишкен исимни язынъыз.

Мавы ... , сары ... , татлы ... , узун ... , меракълы ... , акъыллы ... , тербиели ... , дюльбер ... .

1. Дефтеринъызге кочюрип язынъыз.
2. **Татлы, дюльбер** сыфатларынен джумлелер уйдурып язынъыз.

Миляра Саттарова

Тарихий ве екяне Ватанымыз

Эр бир адамнынъ озь Ватаны бар. Бу ерде о догъа, осе, яшай. Инсан тек Ватанында озюни тынч ве сербест дую. Балыкъ — сувсуз, къуш — авасыз, инсан исе Ватансыз яшап оламаз.

Къырым — бизим тарихий ве екяне Ватанымыз, баба-деделеримизнинъ топрагъы. Бу топракътa къырымтатар халкъы асыл олды. Халкъымызнынъ озь темсиллери бар. Бу онынъ миллий байрагъы, тамгъасы ве гимни. Байрагъымыз мавы тюсте. Онынъ тюсю темиз кокни, мавы денъизни анъдыра. Байрагъымыздаки тамгъа теразе шеклинде. Теразе — адалет темсили. Белли эрбабымыз Номан Челебиджиханнынъ «Ант эткенмен» шири халкъымызнынъ гимнине чевирилди.

Сонъки йыллары халкъымыз озь ана-юртуна къайта. Ватандашларымыз янъы эвлер къурып, яваш-яваш янъыдан ерлешмеге башладылар. Артыкъ, Къырымда догъгъан янъы несиль осе. Ватанымызнынъ келеджеги шу несильнен багълыдыр.

Халкъымызда Ватан акъкъында бойле аталар сёзлери бар: «Ватан — экинджи ананъ», «Ватансыз адам — къанатсыз къуш».

Бизим зенгин ве дюльбер тилимиз бар. Биз озь ана тилимизни яхшы бильмек, эр вакъыт озь ана тилимизде лакъырды этмек борджлумыз. Тиль олмаса, халкъ олмаз!

1. Ватан бу недир?
2. Инсан озюни тынч ве сербест не ерде дую?
3. Бизим тарихий ве екяне Ватанымыз недир?
4. Халкъымызнынъ насыл темсиллерини билесинъиз? Олар акъкъында икяе этинъиз.
5. «Ант эткенмен» шиирини ким язды? О неге чевирильди?
6. Биз не япмагъа борджлумыз?
7. Аталар сёзлерини дефтеринъизге язып алынъыз ве эзберленъиз.

Къуш ювасыз олмаз, инсан — эвсиз.

Ватансыз адам — йырсыз бульбуль.

Халкънынъ бир эви бар, о да — Ватан.

Эр кеске озь Ватаны татлы.

- сербест — вільний (-а)
- екяне — єдиний (-а)
- темсиль — символ
- теразе — ваги
- несиль — покоління

Имля лугъаты

абиде́	йиги́т	такъви́м
абуне́	йылды́з	тадж
абунеджи́	йылдыры́м	тенеффю́с
авдарма́къ	кестане́	тикен́
баа́	кевги́р	тилеќ
баалама́къ	кочьме́к	тюкюльме́к
багъ	кягъы́т	утюлеме́к
буру́н	къабаа́т	ушюме́к
Вата́н	къайтарма́	фуртуна́
виргю́ль	къайы́къ	фурун
гонью́ль	къыяфе́т	хатыра́
гугю́м	лакша́	хафиф
гъари́п	лаф	цирк
гъыда́	лякин	чаму́р
дайы́	мадде́	чиленги́р
деме́т	медение́т	джами́
деми́р	накълие́	джекирме́к
демирджи́	нурлу́	шадырва́н
еле́к	огъу́л	шайн
еране́	озъара́	шималь
ешиль	орькен	ынтылу́в
ёргъа́н	пападие́	ынтылма́къ
ёргъу́н	перче́м	эеджа́н
ёргъуна́	пуска́	энди́
жалюзи́	пуськюрме́к	эрба́п
жето́н	разылы́къ	ювез́
зейтю́н	рузгя́р	юмру́къ
зумбу́ль	сайлама́къ	ютум
зурафе́	сайы́	явлу́къ
имда́т	сейирджи́	ясланма́къ
индже́	сийрек	

Синонимлер лугъаты

- 1) абиде — эйкель
- 2) адий — саде
- 3) азат — сербест
- 4) азгъын — арыкъ
- 5) азиз — мукъаддес
- 6) айнеджилик — къурназлыкъ
- 7) айрет — тааджип
- 8) айретленмек — тааджипленмек
- 9) айтылыш — теляффуз
- 10) баба-деде — эдждат
- 11) багъ — юзюмлик
- 12) багъджы — юзюмджи
- 13) бельги — ишарет
- 14) бенъземек — ошамакъ
- 15) болдурмакъ — ёрулмакъ
- 16) буюк — балабан
- 17) ватандаш — юртдаш
- 18) гизли — сырлы
- 19) гонъюль — юрек — къальп
- 20) гъагъа — чокъуч — таки
- 21) даире — тегерек
- 22) девлет — дияр — мемлекет — ульке
- 23) дегме — садеф
- 24) догъмуш — сой — акъраба
- 25) дуймакъ — сезмек
- 26) заваллы — бичаре — гъарип
- 27) зарар — зиян
- 28) зенаат — унер
- 29) изин — мусааде — рухсет
- 30) итибар — урьмет — сайгъы

Антонимлер лугъаты

- 1) агъыр — енгиль
- 2) адий — муреккеп
- 3) анда — мында
- 4) азлыкъ — чокълукъ
- 5) акъикъат — ялан
- 6) акъыллы — акъылсыз
- 7) балабан — уфакъ
- 8) генч — къарт
- 9) генчлик — къартлыкъ
- 10) дост — душман
- 11) зевкълы — зевкъсыз
- 12) индже — къалын
- 13) ич — тыш
- 14) кок — ер
- 15) къалын — индже
- 16) къурмакъ — бозмакъ
- 17) къыскъа — узун
- 18) тербиели — тербиесиз
- 19) лезетли — лезетсиз
- 20) сабырлы — сабырсыз
- 21) севмек — севмемек
- 22) токъ — ач
- 23) тузлу — тузсуз
- 24) файда — зарар
- 25) хош — хошсуз
- 26) шифалы — шифасыз
- 27) эдепли — эдепсиз
- 28) эйилик — кемлик
- 29) юксек — алчакъ
- 30) язлыкъ — къышлыкъ

Ал

1. Ренклернинъ бири.
2. *Алмакъ* фиилининъ шекили.

Ат

1. Айван ады.
2. *Атмакъ* фиилининъ шекили.

Багъ

1. Юзюм багъы.
2. Алякъа
3. Пичен багъы.

Сагъ

1. Тири.
2. Онъ.

Саз

1. Чалгъы алети.
2. Батакъ.

Серги

1. Рессамлар сергиси.
2. Юзюм сергиси.

Къой

1. Айван ады.
2. *Къоймакъ* фиилининъ шекили.

Эль

1. Къол.
2. Халкъ, джемаат.

Яз

1. Йыл мевсими.
2. *Язмакъ* фиилининъ шекили.

Изалама лугъат

Ада

1. Эр тарафтан сувнен къаплагъан ер къысмы.
*Бунъа дерлер «Ешилъ ада»,
Къоджамандыр Чатырдагъ.*

Ава

1. Ернинъ атмосферасыны тешкиль эткен газларнынъ къарышмасы.
*Ер темелини газларнынъ къарышмасы
тешкиль эте.*
2. Музыка бирдемлигини, нагъмени тешкиль эткен аэнкли арды-сыралы сеслер.
Бабам бу аваны кеманеде яхшы чала.
3. Бир де бир ерде, бир де бир вакъытта атмосферанынъ алы.
Бугунъ Акъмесджитте ава сыджакъ.

Алем

1. Бутюн дюнъя.
2. Бутюн ер, мемлекетлер.
Бабам — учуджы, о бутюн алемни коръди.

Базарэртеси

1. Афтанынъ биринджи куню (базардан сонъ).
Базарэртеси къыш татили башлана.

Къараман

1. Озь джесюрлигинен, йигитлигинен, дженкте я да эмекте къараманлыкъ арекетинен айырылгъан адам.
*Аметхан Султан — Советлер Бирлигининъ
Эки дефа Къараманы.*

2. Эдебий эсернинъ эсас шахыслары.
*«Тильки ве къоян» масалынынъ мусбет къа-
раманы — кирпи.*

Къозу

1. Къойнынъ баласы.
*Дагъ четинде бир къозу
Отлап юре бир озю.*

Тай

1. Атнынъ баласы.
*Меним тайым джийрен къашкъа,
Къамыш къулакъ, ал аякъ.*

Турна

1. Узун аякълары ве боюны, узун догъру гъа-
гъасы олгъан балабан кочюджи къуш.
*Бакъынъыз, балалар,
Турналар кочелер!*

Тамыр

1. Ертюбюнде олгъан осюмликлернинъ къысмы.
Джевиз терегининъ тамыры пек къавий.
2. Тишнинъ, сачнынъ ички къысмы.
Тишнинъ тамырыны тедавийлемек керек.
3. Манаджа якъын сёзлернинъ умумий къысмы.
*Достлукъ, достча, достум сёзлерининъ
тамыры — дост.*

Тамырдаш сёзлернинъ лугъаты

- 1) абуне, абунеджи
- 2) ана, аналыкъ
- 3) араба, арабаджы, арабаджылыкъ
- 4) армут, амутлы, армутлыкъ
- 5) аш, ашчы, ашлыкъ, ашамакъ
- 6) геми, гемиджи
- 7) дагъ, дагълы, дагъджы
- 8) ёл, ёлджу, ёлдаш
- 9) кой, койлю, койдеш
- 10) лезет, лезетли, лезетсиз
- 11) мана, манаджа, маналы, манадаш
- 12) мусафир, мусафирчен, мусафирлик
- 13) намус, намуслы, намуссыз, намуслылыкъ
- 14) нумюне, нумюневий, нумюнели, нумюнелик
- 15) нур, нурлу, нурсуз, нурланмакъ
- 16) огъур, огъурлы, огъурсыз, огъурсызлыкъ
- 17) ойма, оймаджы, оймаджылыкъ, оймакъ
- 18) осьмек, осьмюр, осьмюрлик
- 19) сабыр, сабырлы, сабырсыз, сабырсызлыкъ
- 20) сёз, сёзлюк
- 21) сют, сютлюк, сютлю, сютсюз, сютчи
- 22) тарих, тарихий, тарихчы
- 23) таш, ташчы, ташлы
- 24) тербие, тербиели, тербиесиз, тербиесизлик
- 25) тиш, тишли, тишсиз, тишлемек
- 26) туз, тузлукъ, тузлу, тузсуз, тузламакъ
- 27) удж, уджлу, уджламакъ
- 28) фурун, фурунджы, фурунджылыкъ
- 29) хаста, хасталанмакъ, хасталыкъ, хастахане
- 30) чабик, чабиклик, чабиклетмек
- 31) юзь, юзьбез, юзьлю, юзьсюз
- 32) ягъмур, ягъмурлы, ягъмурлыкъ, ягъмурсыз

Къырымтатар тили. ДЖУМЛЕ . Джумле акъкъында малюмат.....	3
Окъув. Тильки ве къашкъыр (<i>масал</i>).....	5
Къырымтатар тили. Джумле акъкъында малюмат (<i>девамы</i>).....	10
Окъув. Достлар. <i>Эскендер Фазыл</i>	13
Къырымтатар тили. Икяе, суаль ве эмир джумлелери.....	15
Окъув. Къышбабаны беклеп. <i>Шакир Селим</i>	17
Къырымтатар тили. Икяе, суаль ве эмир джумлелери (<i>девамы</i>).....	18
Окъув. Къар. <i>Эшреф Ибраим</i>	20
Къырымтатар тили. Нида джумлеси.....	21
Окъув. Эгиз къозулар. <i>Наджие Аметова</i>	23
Къырымтатар тили. Джумле азалары. Джумленинь баш азалары: муптеда ве хабер.....	27
Окъув. Биринджи акъбардакъ. <i>Лёман Сулейман</i> ..	30
Къырымтатар тили. Джумле азалары. Джумленинь баш азалары: муптеда ве хабер (<i>девамы</i>).....	32
Окъув. Баарь мевсими. <i>Эрдживан Керменчикли</i>	34

Къырымтатар тили. Джумленинъ экинджи дередже азалары	35
Окъув. Къарылгъач кельди. <i>Субхи Вапиев</i>	38
Къырымтатар тили. Джумледе сёзлернинъ бири-биринен багъы	40
Окъув. Орман бахшышы. <i>Гульнара Умерова</i>	42
Къырымтатар тили. Сёз бирикмеси. Баш ве таби сёз	47
Окъув. Баарь ягъмуры. <i>Энвер Къафадар</i>	49
Къырымтатар тили. Адий ве муреккеп джумлелер ..	50
Окъув. Мераметли инсанлар. <i>Меръем Османова</i> ..	52
Къырымтатар тили. СЁЗ . Сёзнинъ лексик манасы .	55
Окъув. Тезден апрель. <i>Рефат Чайлакъ</i>	57
Къырымтатар тили. Сёзлернинъ догъру ве кочъме манасы	58
Окъув. Турначыкъ. <i>Субхи Вапиев</i>	60
Къырымтатар тили. Омонимлер	62
Окъув. Мевсим баарь. <i>Якъуб Шакир-Али</i>	65
Къырымтатар тили. Синонимлер	66
Окъув. Мераба, Хыдырлез! <i>Сание Саттарова</i>	68
Къырымтатар тили. Антонимлер	70
Окъув. Къырымнынъ баари. <i>Изет Эмиров</i>	72
Къырымтатар тили. СЁЗ ТЕРКИБИ . Сёзнинъ тамыры. Тамырдаш сёзлер	73
Окъув. Койлю ве тильки (<i>масал</i>)	76

Къырымтатар тили. Ялгъама (аффикс).....	78
Окъув. Къартал. <i>Лев Толстой</i>	80
Къырымтатар тили. Ялгъама (<i>девамы</i>).....	83
Окъув. Яз акъшамы. <i>Эльмаз Бахшыш</i>	84
Къырымтатар тили. Ялгъама (<i>девамы</i>).....	85
Окъув. Дагъларда. <i>Февзи Алиев</i>	88
Къырымтатар тили. СЁЗ ЧЕШИТЛЕРИ.	
Сёз чешитлери акъкъында умумий малюмат ...	90
Къырымтатар тили. Сёз чешитлери акъкъында умумий малюмат (<i>девамы</i>).....	93
Окъув. Ватан. <i>Идрис Асанин</i>	96
Къырымтатар тили. Сёз чешитлери акъкъында умумий малюмат (<i>девамы</i>).....	97
Окъув. Тарихий ве еяне Ватанымыз. <i>Миляра Саттарова</i>	100
Имля лугъаты	102
Синонимлер лугъаты	104
Антонимлер лугъаты	105
Омонимлер лугъаты	106
Изалама лугъат	107
Тамырдаш сёзлернинъ лугъаты	108

Навчальне видання

Саттарова Міляра Сейтвеліївна, Саттарова Саніє Сетвеліївна

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ

*підручник для 3 класу з навчанням кримськотатарською мовою закладів
загальної середньої освіти (у 2-х частинах)*

Частина 2

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Відповідальний за випуск *І. Б. Чегертма*
Редактор *А.Ш. Сейт-Джеліль*
Дизайн та верстка *Н. Е. Бекірова*
Художник *З. Ш. Хайредінова*

У підручнику використано матеріали з вільних інтернет-джерел

Формат 70х100/16.
Ум. друк. арк. 9,07. Обл.-вид. арк. 10,00.
Наклад 300 прим. Зам. № 1508.

Видавець і виготовлювач видавничий дім «Букрек»
вул. Радищева, 10 м. Чернівці. 58000

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р.

